

ВІСНИК

Вищої
кваліфікаційної
комісії суддів України

3

2014

Судова влада на порозі змін

25-26 вересня 2014 року в Києві відбувся XII позачерговий з'їзд суддів України, на якому обрано членів Вищої ради юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Очищення суддівського корпусу є одним із найважливіших етапів реформ в Україні, зазначив Президент України Петро Порошенко у своїй промові пе-

ред делегатами з'їзду. Він підкреслив, що створення судової системи, яка відповідає європейським стандартам, є пріоритетом його діяльності на посту глави держави.

«Перше, з чого починається будь-яка розмова, на будь-якому рівні – судова реформа. Перше, з чого ми повинні почати – антикорупційні кроки.

І ми повинні покладатися на чесні та неупереджені суди», – сказав Президент України. За його словами, проект судової реформи має бути підготовлений найближчим часом спільно із суддями та громадськістю. У своїй промові Президент України висловив переконання, що реалізація принципу незалежності суддів є на сьогодні одним із головних завдань.

«Перед нами величезне завдання: побудувати – не повернути, а саме побудувати – довіру людей, народу, українців до суддівської гілки влади. Я покладаю дуже великі надії на наше з вами зібрання. Завдання очищення суддів повинні виконувати, в тому числі, і два надзвичайно важливих виборчих органи – Вища рада юстиції та Вища кваліфікаційна комісія суддів», – наголосив Петро Порошенко.

Глава держави вважає неприпустимою нинішню ситуацію, коли проти України подано дуже велику кількість позовів до Європейського суду з прав людини. Це демонструє неефективність вітчизняної судової системи. Нині, за його словами, довіра до суддів становить 7 відсотків, тоді як до армії – 59 відсотків, про що свідчать останні дані опитувань громадської думки.

На з'їзді було обговорено найважливіші питання незалежності суддів та відновлення довіри до судової влади в Україні. Судова влада має стати більш відкритою, зокрема представляти публічно свою позицію у відповідь на заяви в пресі, які мають негативний характер, – зазначалося у виступах.

(продовження на стор. 50)

ОФІЦІЙНО

Судова влада на порозі змін. Лора Хворостина 1

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

Деякі питання правового регулювання в цивільному процесуальному праві України. Олександр Гетманцев 3

Правове мислення та правосвідомість суддів як основа правосудного судочинства. Сергій Глубоченко 9

Кодекс як джерело адміністративно-процедурного права України: пріоритети розробки в умовах сучасних правотворчих процесів. Тетяна Коломоєць, Шабінем Гаджієва 15

Усунення від права на спадкування та зміна черговості одержання права на спадкування як способи захисту спадкових прав судом. Людмила Козловська 19

Договір про спільну діяльність у контексті незавершеного будівництва: власність чи майнове право забудовника. Аріна Савченко 26

МОЛОДИЙ НАУКОВЕЦЬ

Застосування штрафних санкцій за порушення законодавства у сфері захисту економічної конкуренції та їх оскарження у господарському суді. Анна Вечер 32

Гарантії прав присяжних як засіб забезпечення законності судового рішення, ухваленого за їх участю. Тарас Нешик 39

ДУМКА ЕКСПЕРТА

Як має діяти новий склад Комісії, щоб відновити довіру до суддівської гілки влади? Лора Хворостина 44

З ПРАКТИКИ РОБОТИ

Українсько-канадський проект «Суддівська освіта для економічного зростання». Досудове врегулювання спорів за допомогою судді. Дональд Брик, Тадеуш Зажечни 47

Благодійна програма «Судді – дітям» 49

Науково-практичний юридичний журнал
Видається із вересня 2011 року

Співзасновники:
Вища кваліфікаційна комісія суддів України,
Національний університет «Юридична
академія України імені Ярослава Мудрого»

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 20089-9889ПР

Рекомендовано до друку та розповсюдження через мережу Інтернет рішенням Вченої ради Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (протокол № 3 від 22.11.2013) Визнано Міністерством освіти і науки України науковим фаховим виданням. Наказ про включення до Переліку наукових фахових видань України від 14.02.2014 № 153

Голова Редакційної колегії
д.ю.н. І. Л. Самсін

Редакційна колегія:
І. Л. Самсін (головний редактор),
О. В. Дронговська (заступник гол. редактора),
В. В. Кузьменко (відповідальний секретар),
д.ю.н. В. П. Мікулін, к.ю.н. М. Г. Мельник,
д.ю.н. А. П. Гетьман, д.ю.н. О. В. Капліна,
д.ю.н. В. Л. Яроцький, д.ю.н. Л. М. Москвич,
д.ю.н. Л. І. Сопільник,
д.ю.н. О. В. Покачалова (Росія),
д.ю.н. Ліяна Штарієне (Литва),
В. Й. Косенко, В. Г. Данчук, П. В. Казакевич,
Р. М. Савчук, М. М. Суховій, М. Ю. Чернишова

Редактор

О. В. Дронговська

Коректор

О. С. Березовська

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних назв та інших відомостей несуть автори публікацій.
Редакція може не поділяти точки зору автора.
У журналі зберігається правопис законодавчих, нормативних актів, наказів, методологічних розробок, що надійшли до редакції.
Редакція залишає за собою право на скорочення та редагування текстів.
Статті обов'язково проходять відбір і рецензування.

Номер 3 (11) 2014 схвалено і рекомендовано до друку рішенням редакційної колегії, протокол №13 від 25.11.2014 р.
Підписано до друку 28.11.2014 р.
Формат 60x84 1/8
Папір крейдований
Наклад 700 примірників
Оригінал-макет затверджено Вищою кваліфікаційною комісією суддів України

Видавець ТОВ «Піраміда»

© Текст — Вища кваліфікаційна комісія суддів України

Адреса редакції:
м. Київ, вул. Механізаторів, 9.
www.vksu.gov.ua

Олександр Гетманцев,
кандидат юридичних наук,
доцент, завідувач кафедри
правосуддя
Чернівецького національного
університету
імені Юрія Федьковича

Деякі питання правового регулювання в цивільному процесуальному праві України

УДК 347.4

У статті розглядаються окремі питання правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин у сфері цивільного судочинства. Визначаються напрями правового регулювання в цивільному процесуальному праві.

Ключові слова: правове регулювання, цивільне процесуальне право, цивільне судочинство, цивільне процесуальне законодавство, норми процесуального законодавства.

А. Гетманцев. Некоторые вопросы правового регулирования в гражданском процессуальном праве Украины

В статье рассматриваются отдельные вопросы правового регулирования гражданских процессуальных правоотношений в сфере гражданского судопроизводства. Определяются направления правового регулирования в гражданском процессуальном праве.

Постановка проблеми. У процесі реалізації судової реформи в Україні ключове місце відводиться питанням удосконалення правового регулювання в такій важливій сфері діяльності держави як здійснення правосуддя в порядку цивільного судочинства. Від ступеня правової регламентації залежить досконалість цивільного процесуального законо-

Ключевые слова: правовое регулирование, гражданское процессуальное право, гражданское судопроизводство, гражданское процессуальное законодательство, нормы процессуального законодательства.

O. Getmantsev. Some of the legal regulation of civil procedural law of Ukraine

Considering relevant to science separate civil procedural law the legal regulation of civil legal proceedings in civil proceedings. Identify areas of legal regulation of civil procedural law. The content and focus of regulation affecting the determination of content of this field, areas of improvement procedural law.

Key words: regulation, civil procedure law, civil litigation, civil procedure law, procedural rules of law.

давства, доступність судової форми захисту, його практична цінність, а головне – ефективність судового захисту. Оновлення судової системи, прийняття Цивільного процесуального кодексу України (2004 р.), Кодексу адміністративного судочинства України (2005 р.), розробка проекту Господарського процесуального кодексу України мали б забезпе-

чити гармонізацію і стабільність процесуальних форм здійснення правосуддя, подолати існуючий тривалий час консерватизм у правовому регулюванні цивільного судочинства. Але науково-практичні дискусії останніх років показують, що прийняття процесуальних кодексів (ЦПК, КАС) не усунули проблему цілісності концепції процесуального законодавства. Накопичений практичний і науковий досвід підтверджує необхідність удосконалення правового регулювання у сфері судочинства. Внаслідок розрізненості процесуальних норм в окремих процесуальних кодексах і відсутності внутрішньої галузевої збалансованості немає єдиної процесуальної концепції, а це не сприяє нормальній роботі судових органів. Отже, підвищення ефективності правового регулювання в окремих процесуальних галузях права, зокрема в цивільному процесі як основній та визначальній галузі, забезпечить досконалість судових процедур, буде важливою гарантією здійснення судового захисту.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питанням правового регулювання в основному присвячені наукові доробки представників загальної теорії права, серед яких С. С. Алексєєв, М. І. Байтін, Д. А. Керімов, С. А. Комаров, М. М. Марченко, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скаун, В. М. Сирих та ін. Теоретики права сформулювали концептуальні положення щодо поняття правового регулювання, його функцій, видів, особливостей в окремих галузевих науках. Їх напрацювання адаптовано до процесуальних галузей. У науці цивільного процесуального права особливості правового регулювання розглядалися в контексті юридичної діяльності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, окремих інститутів, процесуальних проваджень, процедур тощо. Так чи інакше дослідження торкалися питань правового регулювання в цивільному процесі. Із процесуалістів можна назвати Т. Є. Абову, А. Т. Боннера, Ю. В. Білоусова, С. С. Бичкову, В. І. Бобрика, Н. А. Громошину, О. Г. Лук'янову, Є. В. Слєпченко, В. В. Комарова, С. В. Курильова, С. А. Курочкіна, Д. Д. Луспеника, Д. Я. Малешіна, В. В. Яркова, М. М. Ясинка, Н. А. Чечіну, Д. М. Чечот, М. С. Шакарян, В. М. Шерстюка та багато інших.

Однак дослідження стосувалися лише окремих традиційних положень цивільного процесуального законодавства, або акцент робився на міжнародних стандартах цивільного судочинства. Сучасним проблемам правового регулювання в цивільному процесуальному праві, особливостям предмета правового регулювання цієї галузі, теоретичним та практичним питанням єдності й диференціації правового регулювання в процесуальних науках не приділялося належної уваги.

Мета статті – дослідження загальних особливос-

тей правового регулювання в галузі цивільного процесуального права в контексті єдності та диференціації процесуальних галузей права в Україні.

Право завжди було регулятором суспільних відносин. Саме у цьому полягає соціальне призначення права – бути універсальною й нормативною формою вирішення важливих завдань життєдіяльності суспільства. Цінність і значення права полягає у його здатності охоплювати правовим впливом усі види юридичної діяльності. Останні мають достатньо різноманітні форми прояву, які у свою чергу залежать від сфери правового регулювання (юридична, політична, економічна тощо), суб'єктів діяльності (фізична особа, юридична особа, держава), функцій і мети діяльності, форм діяльності (індивідуальна, колективна, державна). Але правовий вплив не слід розглядати лише у площині суто юридичній, хоча так чи інакше юридична діяльність безпосередньо пов'язана з правовою поведінкою, правовими формами діяльності держави, юридичним процесом. Відомий теоретик-правознавець С. С. Алексєєв наголошував, що «правовий вплив характеризує право в дії, усі напрями і форми впливу на суспільне життя, у тому числі і на функціонування права як духовного фактора» [1, с. 28]. Поза увагою не можуть залишатися такі сфери правового впливу, як виховання, культура, мораль, соціальні цінності тощо, оскільки вони мають вагомий зворотний вплив на ефективність правового регулювання, його досконалість та відповідність суспільним потребам. Ступінь зворотного впливу залежить від значущості тієї сфери суспільних відносин в державі, що вимагає найбільшої уваги з боку суспільства. З цим пов'язаний вибір методів, форм та способів впливу права на поведінку учасників правових відносин, визначення меж регулюючого впливу норм права відповідної галузі права.

Розглядаючи правовий вплив як одну з визначених в державі форм впливу права на суспільні відносини слід окремо зупинитися на такому основному і важливому його різновиді, як правове регулювання. Поняття «правове регулювання» достатньо досліджено в основному представниками теорії права, але останніми роками значну увагу приділяють йому представники і спеціальних галузевих наук.

Термін «регулювання» означає упорядкованість, налагоджування, спрямування розвитку з метою приведення його в систему, забезпечення нормальної роботи [16, с. 671]; встановлювати кордони, межі, масштаби поведінки людей, вносити в суспільні відносини стабільність, систему, порядок і тим самим спрямовувати їх у визначене русло [6, с. 363]. Якщо до цього терміну додати особливий правовий зміст, то в цілому можна припустити, що правове регулювання – це здійснюване за

допомогою правових засобів упорядкування суспільних відносин.

Окремі правознавці вважають, що регулювання є процесом, а отже, передбачає наявність не лише засобів регулювання, а й суб'єктів, які наділяються відповідними повноваженнями зі здійснення регулювання [13, с. 385]. Інші заперечують розуміння правового регулювання як впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних норм (норм права), пояснюючи наявність у цьому процесі не лише нормативних імперативних приписів, а й таких засобів впливу на поведінку людей, як стимулювання, заохочення, надання прав тощо [14, с. 95]. Таким чином, поведінка індивідуального чи колективного суб'єкта, підпадаючи під регулятивну дію права, вже набуває статусу правової, а отже, зазнає впливу не лише обмежень, а й нормативних дозволів і стимулів, які визначають таку модель поведінки, що співвідносить інтереси конкретної особи з інтересами суспільства. У цьому проявляється соціальна роль права.

Залежно від того, чиї інтереси – людини (громадянина) чи громадськості визначені першочерговими, розширюються чи звужуються самі межі дії права. Отже, на правове регулювання впливають соціальні, економічні, політичні, ідеологічні та культурні чинники, форма держави, правова політика тощо. Це у свою чергу впливає на стабільність права, його ефективність та авторитет

Отже, право виконує важливу регулятивну функцію, яка полягає у здатності здійснювати вплив на діяльність та поведінку людей у суспільстві з метою впорядкування правових відносин з їх участю. Така дія права характеризується через правове регулювання як основну функцію права, що характеризує його сутнісне призначення, сферу дії, законмірність розвитку. Як стверджував С. С. Алексєєв, «...сутність категорії «правове регулювання» і його своєрідність полягає у тому, що воно, по-перше, за своєю природою є специфічним різновидом соціального регулювання, спрямованого на досягнення певних результатів у житті суспільства; по-друге,

здійснюється за допомогою цілісної системи засобів, реально вражаючих саму матерію позитивного права як нормативного інституційного утворення – регулятора» [2, с. 348].

Сфера дії права не може і не повинна бути безмежною, навпаки, вона обмежена певними рамками, що зумовлені сутнісним призначенням права. Слід визнати, що залежно від того, чиї інтереси – людини (громадянина) чи громадськості визначені першочерговими, розширюються чи звужуються самі межі дії права [4, с. 6]. Отже, на правове регулювання впливають соціальні, економічні, політичні, ідеологічні та культурні чинники, форма держави, правова політика тощо. Це у свою чергу впливає на стабільність права, його ефективність та авторитет.

Викладені положення дають можливість оцінити цивільне процесуальне право з точки зору його ролі в регулюванні особливої сфери суспільних відносин, пов'язаних із судовим захистом прав, свобод та інтересів особи, інтересів держави.

Відповідно до ст. 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. У державно-правовому механізмі забезпечення прав і свобод людини головна роль відводиться судовому захисту. Судовий захист характеризується монополічним правозахисним статусом – здійснюється спеціально створюваним державним органом – судом і детально регламентований законом. Для цього створені і конституційні основи, оскільки ст. 55 Конституції України закріплює важливий демократичний і цивілізований принцип: права й свободи людини і громадянина захищаються судом. З допомогою суду і судового захисту реалізується одне з основних прав громадянина – право на судовий захист. Вказані конституційні положення дозволяють зробити висновок: Основний закон закріплює і гарантує судовий захист і передбачає право на судовий захист, у тому числі і на звернення до відповідних міжнародних судових установ або до інших міжнародних організацій.

Реалізація права на судовий захист у порядку, визначеному Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК), породжує систему цивільних процесуальних правовідносин, обов'язковим учасником яких є суд. Саме на суд покладається основна функція зі здійснення судочинства у цивільних справах з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ (ст. 3 ЦПК).

Отже, механізм судового захисту поєднує два основні елементи: організаційно-правовий (закріп-

лення права на судовий захист і гарантій його забезпечення); процесуально-правовий (регламентація процесуального судового порядку розгляду і вирішення цивільних справ). Можна також стверджувати, що судовий захист поєднує як регулятивні, так і охоронні функції.

Цивільне процесуальне право як самостійна і водночас фундаментальна галузь права виконує важливу і відповідальну роль у життєдіяльності суспільства, держави. Об'єднуючи особливий вид правових норм, які отримали назву процесуальні, цивільне процесуальне право з їх допомогою врегульовує певну сферу суспільних відносин, які виникають у процесі вирішення соціальних конфліктів – спорів з приводу прав, свобод та інтересів. Спірні правовідносини зумовлюються різними обставинами – економічними, політичними, соціальними, матеріальними, особистими тощо, але їх вирішення потребує наявності окремого виду правового регулювання – процесуального. Тому такі поняття, як «процесуальне регулювання», «процесуально-правове регулювання», «межі процесуального регулювання» досить часто зустрічаються в наукових працях представників науки цивільного процесуального права, інших галузевих процесуальних наук.

Цивільне процесуальне право як самостійна галузь права та наука сформувалися лише у другій половині XIX століття. Протягом тривалого історичного періоду цивільний процес був складовою частиною цивільного права, тому першими питаннями, які постали перед процесуалістами, були: співвідношення матеріального і процесуального права, виділення особливостей цивільного процесуального права, зумовлених сферою (межами) регулюючого впливу його норм на суспільні відносини. Їх намагалися вирішувати упродовж всього розвитку науки цивільного процесуального права, ці питання актуальні й тепер. Особливої актуальності останніми роками набули проблеми, пов'язані з визначенням предмета правового регулювання цивільного процесуального права, питання єдності і диференціації правового регулювання, системи цивільного процесуального права.

Правове регулювання у сфері цивільного судочинства має за мету забезпечити впорядкування цивільних процесуальних правовідносин та гарантувати ефективність та справедливість судового захисту осіб, які звертаються до суду. Тому правовим регулюванням має бути охоплена процесуальна діяльність як суду, – публічного органу держави, так і учасників цивільного процесу шляхом законодавчої регламентації їх процесуальних прав та обов'язків, порядку їх реалізації та визначенням юридичних наслідків (результатів) процесуальної поведінки. Важливою є також і процесуальна форма

закріплення процесуальних дій у відповідних процесуальних актах (позовна заява, заява, клопотання, рішення, ухвала тощо).

Важливою властивістю процесуально-правового регулювання є його ефективність, тобто співвідношення між метою правового регулювання та його результатом.

З огляду на існуючі в науці цивільного процесуального права проблеми уніфікації і диференціації вважаємо, що врегульований законом порядок здійснення судочинства зазначеними судами має бути уніфікований шляхом створення єдиного кодексу, який визначав би процесуальний порядок діяльності наявних і створених у майбутньому як територіальних, так і спеціалізованих судів загальної юрисдикції

Основним кодифікованим актом у сфері цивільного судочинства є ЦПК України 2004 року, який детально врегулював процесуальний порядок провадження в цивільних справах. Незважаючи на його «нормативну молодість», його зміст зазнав численних змін та доповнень. Слід погодитися з С. Я. Фурсою, що нині найголовнішими проблемами цивільного процесу є: невідповідність нового ЦПК конституційним принципам здійснення правосуддя; нестабільність законодавства, відсутність системи при внесенні змін до ЦПК; необхідність систематизації норм нового ЦПК з урахуванням теорії цивільного процесу; відсутність теоретичних концепцій подальшого розвитку цивільного процесу; судочинство в цивільних справах не відповідає ні вимогам законодавства, ні теорії цивільного процесу; проблеми у забезпеченні висококваліфікованими кадрами посад суддів, адвокатів [17, с. 8]. Про недоліки чинного ЦПК, його окремих положень йдеться у багатьох монографіях, дисертаціях, публікаціях. Це свідчить про недосконалість багатьох норм ЦПК, їх невідповідність вимогам судової практики, ігнорування пропозицій науковців, практиків. У підсумку це спричиняє зменшення ефективності правового регулювання у сфері цивільного судочинства та, на наш погляд, є суттєвим недоліком у правовій регламентації такої вагомості сфери, як

судовий захист. Наявність великої кількості понять, термінів у ЦПК заважає правильному розумінню їхнього змісту та тлумаченню не лише громадянами, а й підготовленими юристами, наприклад: справедливий та неупереджений розгляд справи (ст. 1); гласність та відкритість (ст. 6); рішення проголошується прилюдно (ч. 9, ст. 7); цивільна юрисдикція і компетенція суддів (Глава 2, Розділ 1); позивач, відповідач (ст. 30); треті особи (ст. 34, 35); предмет спору (ст. 32); предмет доказування (ст. 58); предмет, підстава позову (ч. 2, ст. 31) тощо. Нормативна визначеність і відсутність оціночних категорій сприяє формуванню єдиних теоретичних підходів у тлумаченні положень норм ЦПК, забезпечує формування єдиної судової практики. Погоджуємося із пропозицією О. В. Підлубної про необхідність закріплення в загальній частині ЦПК окремих статей з визначенням уживаних понять і термінів [11, с. 4].

Правове регулювання сприяє визначенню предмета цивільного процесуального права, меж регулюючого впливу норм даної галузі.

Правове регулювання у сфері цивільного судочинства здійснюється у таких напрямках:

1. Визначення меж регулюючого впливу норм цивільного процесуального права на суспільні відносини у сфері здійснення цивільного судочинства (формує предмет, метод, систему цивільного процесуального права як галузі, формує його правову основу – цивільне процесуальне законодавство).

2. Регламентація процесуального порядку здійснення судочинства в цивільних справах (цивільне судочинство) шляхом визначення проваджень, стадій, процедур і процесуальних режимів.

3. Регламентація процесуального статусу суду та учасників цивільного процесу (процесуальні права та обов'язки).

4. Встановлення процесуальної форми фіксації цивільного процесу.

Важливими та актуальними питаннями в науці цивільного процесуального права останнім часом є уніфікація та диференціація в правовому регулюванні цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Як стверджує В. В. Комаров, «сфера регулювання судочинства стає диференційованою відповідно до судової спеціалізації. Якщо до ухвалення КАС у законодавстві існував дуалізм двох цивілістичних порядків судочинства (дуалізм судової цивільної юрисдикції), то сьогодні йдеться про диференціацію всієї процесуальної сфери, що свідчить про певну законодавчу концепцію перебудови окремих режимів судочинства» [7, с. 38].

Проблеми уніфікації й диференціації розроблялися на рівні докторських дисертацій в Російській Федерації Н. А. Громошиною [3], О. В. Слепченко [12], на рівні монографій С. А. Курочкіним [8],

Д. Я. Малешиним [10]. В Україні дослідження у цьому напрямку здійснював В. В. Комаров [7], а в 2013 році було видано колективну монографію «Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні» за загальною редакцією В. І. Бобрика [15], в якій докладно проаналізовано наявні концепції уніфікації та диференціації правового регулювання судочинства. Уніфікація у процесуальному праві, на думку О. А. Беяневич, може розглядатися у двох аспектах: а) як вертикальний, інтегруючий процес, тобто закріплення єдиних засад правового регулювання процесуальних відносин (надання йому однакового «звучання», тональності) із подальшою диференціацією і конкретизацією правового регулювання (тобто спеціалізацією). У такому сенсі, за наявності досить розвиненого процесуального законодавства (ЦПК України, ГПК України, КАС України), спеціалізація розглядатиметься в основному в межах окремої процесуальної галузі; б) як антитеза спеціалізації, що передбачає усунення особливого в правовому регулюванні [15, с. 22].

Стосовно диференціації в судочинстві погляди науковців розділилися. Одні обґрунтовують необхідність об'єднання цивільного, господарського і адміністративного судочинства в єдину монолітну структуру процесуального права і пропонують називати це «цивілістичним процесом» [9, с. 56; 15, с. 23], інші – лише об'єднати цивільний і господарський процеси [3]. У російській процесуальній науці навіть ставиться під сумнів існування адміністративних судів і адміністративного судочинства [5, с. 58].

З огляду на існуючі в науці цивільного процесуального права проблеми уніфікації і диференціації вважаємо, що врегульований законом порядок здійснення судочинства зазначеними судами має бути уніфікований шляхом створення єдиного кодексу, який визначав би процесуальний порядок діяльності наявних і створених у майбутньому як територіальних, так і спеціалізованих судів загальної юрисдикції [18, с. 86-87]. Така інтеграція може відбутися в майбутньому в результаті подальшої реалізації судово-правової реформи в Україні. Основи організації та діяльності судів загальної юрисдикції, які відповідно до Конституції України будуються за принципами територіальності і спеціалізації, багато в чому подібні. У цьому розумінні можна говорити про цивільне процесуальне право або цивільний процес, який включав би процесуальний порядок цивільного, адміністративного і господарського судочинства. Забезпечення в майбутньому такої єдності має торкатися лише організації основи правосуддя. Щодо функціональних основ діяльності таких судів та їх особливостей, то

такі питання неможливо врегулювати єдиним кодексом, оскільки це утруднить користування ним, призведе до ускладнення системи кодексу. У цьому питанні потрібно окремо регулювати цивільне судочинство нормами ЦПК, адміністративне судочинство – нормами КАС, а господарське судочинство – нормами ГПК, де враховувати процесуальні особливості розгляду і вирішення справ відповідними судами в рамках цивільного, адміністративного і господарського процесуального права, тобто окремих галузей права. Цьому має сприяти удосконалення існуючих інститутів і створення ефективних процедур. У майбутньому ЦПК може стати правовою платформою, на основі якої буде проведено уніфікацію різних процесуальних кодексів [19, с. 31].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що правове регулювання в цивільному процесуальному праві повинно бути окремим напрямом наукового дослідження для характеристики особливостей цивільного процесуального права як основної та фундаментальної галузі права, виділення її сутнісних ознак, визначення меж регулюючого впливу цивільних процесуальних норм з урахуванням сучасних підходів у праворозумінні та удосконаленні механізму судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави і суспільства.

Від стану урегульованості процесуального порядку судочинства в цивільних справах залежить досконалість та ефективність судового захисту.

На сучасному етапі реалізації судової реформи в Україні підлягають вирішенню такі важливі питання, як уніфікація і диференціація процесуального законодавства, приведення його до цілісної процесуальної концепції правового регулювання у сфері судочинства, гармонізація з матеріальним законодавством.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М.: БЕК, 1996. – 320 с.
2. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М.: «Статут», 1999. – 712 с.
3. Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве: Дис. на соискание ученой степени докт. юрид. наук : специальность 12.00.15 – гражданский процесс; арбитражный процесс. – Москва, 2010.
4. Дія права : Інтерактивний аспект : Монографія / Кол. авторів [відп. ред. Н. М. Оніщенко]. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2010. – 360 с.
5. Єфимова Ю. В. Виды гражданского судопроизводства / Ю. В. Эфимова. – Саратов, 2008. – 132 с.
6. Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – [4-е издание]. – М. : Изд-во СГУ, 2008. – 521 с.
7. Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті // Право України. – 2011. – № 10. – С. 22-44.
8. Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе [Текст] / С. А. Курочкин; науч. ред. В. В. Ярков. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 560 с.
9. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права [Текст] / Е. Г. Лукьянова. – М. : Изд-во Норма, 2003. – 240 с.
10. Малешин Д. Я. Гражданская процессуальная система России [Текст] / Д. Я. Малешин. – М. : Статут, 2011. – 496 с.
11. Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві : Дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук; спеціальність 12.00.03 – Чернівці, 2007. – 22 с.
12. Слепченко Є. В. Гражданское судопроизводство : проблемы единства и дифференциации : автореф. Дис. ... докт. юрид. наук: специальность 12.00.15 – гражданский процесс; арбитражный процесс. – Санкт-Петербург, 2012.
13. Теория государства и права: [Учебник] / [Под ред. Р. А. Романова]. – СПб.: изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2005. – С. 385.
14. Теория государства и права. Академический курс в 3-х т. / [отв. ред. М. Н. Марченко] – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма, 2002. – Т.3: Государство, право, общество. – 528 с.
15. Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні : монографія / О. А. Беляневич, І. Е. Берестова, С. С. Бичкова [та ін.]; За заг. ред. В. І. Бобрика. – К. : Ред. журн. «Право України», 2013. – 172 с.
16. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под. ред. Н. Ю. Шведовой. – М., 1989. – 750 с.
17. Фурса С. Я., Щербак С. В., Євтушенко О. І. Цивільний процес України : Проблеми і перспективи : Науково-практичний посібник. – К. : видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2006. – 448 с. – (Серія «Процесуальні науки»).
18. Штефан М. Й. Цивільний процес : Підручник для студ. юрид. спец. закл. освіти / М. Й. Штефан. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2001. – 694 с.
19. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження в цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : Монографія / С. С. Ясинок. – Національний університет «Одеська юридична академія», 2011. – 380 с.

Сергій Глубоченко,
здобувач кафедри права
Європейського Союзу
та порівняльного правознавства
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
суддя Жовтневого районного
суду Миколаївської області

Правове мислення та правосвідомість суддів як основа правосудного судочинства

УДК 340.142

У статті досліджується розуміння правового мислення та професійної правосвідомості суддів у зарубіжній та вітчизняній юридичній науці, комплексно аналізується взаємозв'язок правового мислення та правосвідомості суддів як основи правосудного судочинства. Автор доходить висновку, що правосвідомість виступає не лише системою поглядів, але й сукупністю установок до правозастосовної діяльності. Світоглядні компоненти правосвідомості виступають як певна ідеологічна і психологічна основа правового судового мислення.

Ключові слова: правозастосовна діяльність, правове мислення, правосвідомість суддів, правозастосовний розсуд.

С. Глубоченко. Правовое мышление и правосознание судей как основа правосудного судопроизводства

В статье исследуется правовое мышление и профессиональное правосознание судей в зарубежной и отечественной юридической науке, комплексно анализируется взаимосвязь правового мышления и правосознания судей как основы правосудного судопроизводства. Автор приходит к выводу, что правосознание выступает не только системой взглядов, но

и совокупностью установок на правоприменительную деятельность. Мироззренческие компоненты правосознания выступают как определенная идеологическая и психологическая основа правового судебного мышления.

Ключевые слова: правоприменительная деятельность, правовое мышление, правосознание судей, правоприменительное усмотрение.

M. Glubochenko. Lawful thinking and legal consciousness of a judge as a ground for justice

The conception of legal thinking and professional consciousness of a judge in home and foreign legal science is being reviewed in the article; the connection between legal thinking and professional consciousness of a judge is being comprehensively analyzed as a ground for justice. Author comes to a conclusion that legal consciousness is not only a group of views but is a complex of the grounds for law implementation activity. Philosophical components of legal consciousness are a certain ideological and psychological ground for legal and justified thinking.

Key words: law implementation activity; lawful thinking; legal consciousness of a judge; discretion in implementing the law.

Постановка проблеми. Питання правового мислення та правової свідомості суддів мають першочергове значення для визначення головних аспектів праксеологічної спрямованості світогляду суддів. Саме правове мислення та правосвідомість постають як ключові «медіатори» світогляду, його ретранслятори, що переводять абстрактні етико-аксіологічні принципи на рівень конкретних рішень судді.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різним аспектам розуміння правозастосовної діяльності та правозастосовного розсуду присвячені правознавчі дослідження науковців А. Жалінського [2], О. Жидовцевої, [3], О. Кобець [4], О. Корабліної [5], А. Овчиннікова [6], В. Розіна [9] та ін. Автори аналізують прояви правозастосовного мислення та правової свідомості в правовому процесі, визначають їх загальне поняття та функції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У своїх роботах правознавці звертались до аналізу правової та світоглядної проблематики суб'єктів правозастосування, проте чіткого аналізу правового мислення та правосвідомості суддів як основи правосудного судочинства науковцями проведено не було.

Саме тому метою статті є комплексний аналіз правового мислення та правосвідомості суддів як основи правосудного судочинства, адже саме у явищі правового мислення праксеологізується прийняття рішення у справі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженнях, які безпосередньо присвячені питанню правового мислення, можна виокремити три підходи до розуміння правового мислення.

Перший підхід, представлений В. Розіним, передбачає аналіз юридичного мислення як мислення юриста-професіонала і як юриста-вченого в сукупності зі світоглядними та ідеологічними установками. Цей метод визначає правове мислення як «зручну» в методологічному плані наукову абстракцію, категорію, що включає в себе різні особливості юридичного пізнання і наукового світогляду. Замикає сфери практичного і теоретичного правового мислення «спеціальна методологія», що задається через рефлексію юридичного мислення, спрямовану, з одного боку, на виявлення різних проблем і протиріч, що виникають в юридичному мисленні, з іншого – на способи вирішення цих проблем і протиріч [9, с. 8].

І. Грязін, який є представником другого підходу, пропонує розглядати мислення про право в його взаємозв'язку з об'єктивною реальністю як предмет філософії права, що не містить знання про державу і право, а містить знання про знання, точніше про форми, типи цього знання. Матеріальними

формами правового мислення, на думку дослідника, виступають юридичні формули [2, с. 12,16].

Третій підхід запропонований А. Жалінським. Цей дослідник описує правове мислення, з одного боку, як соціально-правове мислення юриста-професіонала, з іншого – має під ним на увазі спрямованість у суспільній інтелектуальній діяльності на правове регулювання суспільних відносин у нових умовах з урахуванням нових реалій, понять тощо. Вчений визначає правове мислення як інтелектуальну діяльність, що полягає у вирішенні завдань, пов'язаних з використанням правових засобів для впорядкування суспільних відносин, включаючи подолання злочинності [2, с. 6]. Об'єктами соціально-правового мислення у А. Жалінського є злочинність, її причини та умови, особистість злочинця і, нарешті, право та законодавство [2, с. 33-38].

Аналізуючи сутність соціально-правового мислення, А. Жалінський визначає його ознаки через змістовний зріз цього феномена, який стає соціально-правовим тоді, коли мислення має як засіб вирішення соціально-правових завдань саме право. Правовим мислення стає тоді, коли: а) воно спрямоване на використання можливостей і цінностей права, що відповідають його природі; б) проектується, пропонуються і використовуються правові засоби для їх дійсного досягнення; в) враховуються закономірності і властивості права; г) вирішення юридичних розумових завдань здійснюється з дотриманням деяких загальнообов'язкових правил [2, с. 19-20].

Якщо трохи спростити зазначене вище формулювання, то вийде, що правовим мислення стає тоді, коли мислиться право. Але як відповісти на питання: коли мислиться право? Якщо ми скажемо, що право мислиться, наприклад, тоді, коли суддя вирішує будь-яку справу, користуючись нормативним актом, або коли суддя вчитується в текст закону, то ми розглядаємо лише окремі випадки, оскільки безліч форм права не мають чіткої визначеності. Іншими словами, визначення правового мислення потрапляє в залежність від праворозуміння, яке, в свою чергу, також є правовим мисленням, а якщо точніше – розуміння (інтерпретація) права є однією з його основних процедур. Тому пізнання правового мислення має починатися саме з аналізу того, що таке праворозуміння.

Правове мислення передбачає відповідь на запитання, що є право, адже нелогічно ставити проблему предметного мислення, не припускаючи відомими якості і характеристики цього предмета. Звідси виникає замкнене коло, оскільки ми не можемо мати предметом дослідження (правове мислення) одночасно і засіб (правове мислення). У цьому полягає обмеженість традиційної класичної

рефлексивної установки. Правове мислення є процесом розуміння права, його інтерпретації, і називати цю діяльність пізнанням права можна тільки з низкою застережень.

А. Овчинніков відзначає, що всі три названі підходи до проблеми визначення правового мислення лежать у площині так званої класичної парадигми правового мислення, що породила раціонально-технократичну модель правового знання. Раціоналізм, сцієнтизм, об'єктивізм, еволюціонізм, натуралізм є характерними «спутниками» та ознаками класичної раціональної парадигми правового мислення, що виступають як теоретико-методологічні і світоглядні підстави сучасної політичної та юридичної науки. Очевидно, що в рамках традиційної версії правопізнання залишається поза увагою сам предмет дослідження – право, якому приписуються найрізноманітніші властивості, якості, закони існування. Зникає з поля зору і те, що правове мислення містить в собі нерозривні нормативно-практичний і когнітивний елементи. Перш ніж стати продуктом розуму, право було і залишається продуктом культурно-історичного життя суспільства, а отже, право ще й є ірраціональним у своїх підставах. Одночасно у рамках класичної парадигми цей ірраціональний момент права ігнорується в силу початкової методологічної установки на виключення всього життєвого, суб'єктивного, «пережитого», що заважає об'єктивному пізнанню [6, с.33, 37].

Соціалізація в традиціях певної мови і певної культури формує унікальний світогляд. Для адекватної інтерпретації будь-якої знакової системи – від творів мистецтва до системи наукових понять суспільних наук – потрібен загальний контекст, який, як відомо, і являє собою втілення ідеальних, ціннісних, духовних граней особистого знання. Особисте знання завжди є своєрідним, неповторним й індивідуальним, незалежно, чи йдеться про людину як носія цього знання, чи про колективний суб'єкт – родину, націю, народ, державу.

Правознавці повинні завжди пам'ятати, що основною характеристикою будь-якого правового інституту будь-якої правової системи є правова культура того соціокультурного утворення, частиною якого і виступає той чи інший інститут. Говорячи мовою сучасної герменевтики, правова культура має служити в «стислій», «концентрованій» формі контекстом інтерпретації будь-яких правових конструкцій. Соціокультурна парадигма правового мислення припускає відмову від універсалістських і глобалістських схем правового життя суспільства [6, с. 20-21].

Правосвідомість посідає особливе місце в правовій системі держави. Вона взаємодіє з іншими її формами, і передусім у процесі правозастосовної

діяльності. Правосвідомість суддів має свої характерні особливості, які чітко детермінують її в окремий напрям у структурі правосвідомості усього суспільства.

Феномен правосвідомості як форми суспільної свідомості є об'єктом правознавчих досліджень вже не перше століття. У сучасних концепціях поняття правосвідомості активно використовується спадщина класика юридичної науки І. Льїна, який розглядав правосвідомість як світоглядну систему поглядів на право і державу. При цьому, на його думку, найбільш суттєву роль правосвідомість відіграє в правозастосовній діяльності. На нашу думку, це положення І. Льїна є фундаментальним у формуванні подальших поглядів на феномен правосвідомості у вітчизняній юридичній науці.

Залежно від домінування психологічних або правових складових у визначенні категорії «правосвідомість» можна детермінувати дві групи детермінант цієї категорії.

Правове мислення передбачає відповідь на запитання, що є право, адже нелогічно ставити проблему предметного мислення, не припускаючи відомими якості і характеристики цього предмета

При вираженні правосвідомості через психологічні детермінанти ця категорія визначається як сукупність уявлень і почуттів, що демонструють ставлення людей до права і правових явищ у громадському житті. Тобто, в цьому випадку правосвідомість виступає системою поглядів, що відображає суб'єктивно-психологічне ставлення суб'єкта права до права загалом практики його застосування. При вираженні правосвідомості через правові детермінанти ця категорія визначається як права і обов'язки, закон і законність, суд і правосуддя [10, с. 204]. Тобто в цьому випадку правосвідомість

виступає не лише системою поглядів, але й сукупністю установок до діяльності, передусім правозастосовної.

Треба відзначити, що правосвідомість зазвичай не існує в «чистому» вигляді, вона взаємопов'язана з іншими соціальними і соціально-психологічними інститутами суспільства (мораль, традиції тощо). Наприклад, індивідуальні моральні орієнтири суб'єктів правозастосовної діяльності як смислоутворюючі параметри буття людини детермінують спрямованість і мотивацію діяльності, у тому числі професійної.

На думку А. Пивоварової, правосвідомість виступає однією зі сфер свідомості, яка виражається як в розсудливій, так і емоційній діяльності людини і спрямована на створення суб'єктивної ідеальної правової моделі, сприйняття правової системи держави, її оцінку з точки зору відповідності ідеалу [8, с. 6]. При цьому професійна правосвідомість, властива у тому числі суддям, має свої характерні особливості.

О. Жидовцева додає, що правосвідомість у професійному аспекті можна визначити як особливу сферу свідомості, що віддзеркалює правову дійсність у формі юридичних знань та оціночного ставлення до права і практики його реалізації, соціально-правових установок і ціннісних орієнтацій, що регулюють поведінку в юридично значущих ситуаціях [3, с. 307-312].

Таким чином, правосвідомість суддів і феномен правового мислення суддів є тісно пов'язаними. Особливо чітко цей взаємозв'язок проявляється на етапі оцінки фактів і доказів при розгляді судової справи. На цьому етапі судочинства суддя стикається з такими параметрами правосвідомості, як проблематика істини й авторитету. Істина визначається суддею при оцінці достовірності фактів і доказів. Відображення фактів і доказів у свідомості судді опосередковується його власним світоглядом. Тобто на процес пізнання суддею фактів і доказів впливають засвоєні ним упродовж життя фундаментальні життєві орієнтири і професійний досвід.

О. Корабліна також зазначає, що правосвідомість судді є своєрідним морально-правовим сплавом ідей, поглядів, настроїв, переживань. У процесі реалізації правового мислення судді здійснюється морально-правова кваліфікація суспільного відношення. Заперечення і навіть недооцінка розсуду судді зменшують роль і значення його правової свідомості і правової культури, нівелюють людський чинник під час застосування права [5, с. 2]. Отже, світоглядні компоненти правосвідомості виступають у вигляді певної ідеологічної і психологічної основи правового судового мислення.

Крім того, на нашу думку, у професійній право-

свідомості суддів можна видокремити колективний і індивідуальний психолого-правові блоки. Перший включає систему правових ідей, що виражають інтереси суспільства щодо правосуддя і права; другий – систему індивідуальних поглядів і переконань, оцінок і моральних орієнтирів щодо норм права і особливостей застосування цих норм в контексті суспільних відносин, які ці норми регулюють.

Оскільки світогляд судді – це необхідна детермінанта його правосвідомості, то функції світогляду правозастосування, які розглядалися вище, виконують гносеологічну, аксіологічну, етичну функції щодо всіх думок, образів та знань, що з'являються або існують у правосвідомості судді.

Стосовно суддів як окремої професійної групи, які мають власну специфічну правосвідомість, то суспільні експектації щодо її змісту є ще більш високими та суворими. Особливості безпосереднього виконання роботи судді теж вимагають від його свідомості та правосвідомості певних професійних характеристик.

Таким чином, правосвідомість суддів є складовою професійної групової свідомості більш широкої професійної групи – юристів. Від особливостей функціонування професійної правосвідомості суддів залежать нормотворчий, правозастосовний та інші юридичні процеси, що визначають його особливу роль у правовій галузі.

Отже, професійну правосвідомість суддів можна визначити як правосвідомість специфічної групи осіб, що професійно займаються правозастосовною діяльністю, мають фахову освіту і підготовку, спільні гносеологічні навички, стереотипи, цінності та моральні норми, керуються спільною етикою поведінки. У цьому контексті доцільно визначити професійну правосвідомість судді як одну з форм правосвідомості, носієм якої є судді, що має певні особливості. Вона являє собою систему правових поглядів, знань, почуттів, стереотипів, ціннісних орієнтацій та інших психологічних компонентів правової свідомості певної особливої спільноти, що професійно займаються судовою діяльністю і мають спеціальну освітню підготовку та досвід. Тобто «професійність» правосвідомості суддів визначається передусім сферою їх діяльності, яка відображається у свідомості правозастосувачів.

Особливостями професійної правосвідомості суддів виступають:

- спеціальні знання, засвоєні під час професійного навчання;
- суб'єктивно-психологічне ставлення суб'єкта права до права загалом і практики його застосування;
- наявність установок до правозастосовної діяльності;

- наявність світоглядної аксіологічної, моральної та етичної бази, що зумовлює формування образів «правового ідеалу»;
- наявність ідей, поглядів, настроїв, переживань, що стають основою морально-правової кваліфікації суспільних процесів;
- спосіб пізнання правової дійсності й активного впливу на неї, що забезпечує функціонування й розвиток правосуддя.

Правосвідомість юриста слід розглядати як особливу форму свідомості, яка у зв'язку із впливом низки об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) факторів має специфічну категоріальну структуру, що складається з комплексу базових правових понять (особистісних конструктів)

Таким чином, правосвідомість виступає необхідним чинником при створенні і застосуванні норм права, необхідною умовою реалізації норм права в державі, а також прав і свобод громадянина. Основу професійної правосвідомості суддів становить не лише сукупність знань, отриманих в процесі професійного навчання, а й певні психолого-етичні, аксіологічні і гносеологічні основи їх світогляду. Правосвідомість суддів і феномен правового мислення суддів є тісно пов'язаними. Цей взаємозв'язок проявляється на всіх етапах правозастосовної діяльності при розгляді судової справи.

Професійна правосвідомість суддів як різновид правосвідомості юристів має свої характеристики, що вже було розглянуто вище. Професійна правозастосовна діяльність суддів виступає основною складовою їх професійної правосвідомості, що передбачає наявність спеціальних знань та наявність певних психологічних та світоглядних характеристик.

Аналіз сучасних досліджень у галузі загальної та юридичної психології свідчить про високу наукову актуальність вирішення проблеми правосвідомості

особистості, зокрема правосвідомості суддів. Правосвідомість юриста слід розглядати як особливу форму свідомості, яка у зв'язку із впливом низки об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) факторів має специфічну категоріальну структуру, що складається з комплексу базових правових понять (особистісних конструктів) [4, с. 7].

Отже, як складне структуроване явище професійна правосвідомість суддів має свої структурні елементи, які взаємодіють у процесі здійснення суддею своєї професійної діяльності.

Правосвідомість характеризують її структурні елементи і функції. Професійна правосвідомість відрізняється від інших видів правосвідомості якісним станом елементів свого змісту – когнітивного, психологічного та поведінкового, передусім за обсягом та глибиною політико-правових знань, навичками та вміннями аналізувати правові проблеми, вирішувати поставлені юридичні завдання.

Когнітивний, психологічний та поведінковий блок у цьому аспекті відповідають правовій психології, правовій ідеології та правовій поведінці як структурним компонентам професійної правосвідомості. Можемо уточнити, що у випадку професійної правосвідомості суддів щодо правової поведінки йдеться швидше не про перебіг самої поведінки, адже вона є жорстко формалізованою, а про установки до неї, що є складовими свідомості судді.

Основними поведінковими компонентами професійної правосвідомості є правові установки правозастосувачів і їхня готовність до правозастосовної діяльності певного змісту й конкретної предметної спрямованості. У процесі правозастосовної діяльності в професійній правосвідомості тісно взаємодіють її категоріальні компоненти, що включаються в механізм правового регулювання при застосуванні права [4, с. 10].

Дослідження поняття і змісту професійної правосвідомості суддів передбачає визначення її структури, яка складається з двох елементів: правової ідеології і правової психології. Можемо доповнити цю структуру третім блоком – поведінковим, що проявляється у формуванні певних правових установок у свідомості судді.

Отже, структура професійної правосвідомості суддів складається з таких елементів:

- правова ідеологія суддів – правові ідеї, поняття, концепти, стереотипи, що відбивають професійну правову дійсність судді та є результатом осмислення правових явищ. Цей блок правосвідомості зумовлює формування гносеологічних проявів світогляду судді;
- правова психологія суддів – особистісне ставлення судді до права, правові та інші цінності та ціннісні орієнтації, почуття та емоції щодо пев-

них юридичних обставин та фактів. Цей блок правосвідомості зумовлює формування аксіологічних проявів світогляду судді;

- правові установки суддів – це особливості поведінкових, психологічних та етичних чинників, що зумовлюють безпосередню правозастосовну діяльність її суб'єкта. Цей блок правосвідомості зумовлює формування психолого-етичних проявів світогляду судді.

Правова ідеологія як система правових ідей, поглядів, концептів, стереотипів, що відбивають професійну правову дійсність судді, виступає опосередкованим свідомістю образом права та його втіленням у нормативно-правових актах. Формування правової ідеології відбувається як процес теоретичного осмислення загальнолюдських інтересів, цілей та завдань соціуму у галузі права. При цьому ідеологія виступає важливим механізмом формування світоглядних орієнтацій, його пріоритетів та завдань.

Проте можна виділити і певні особливості правової ідеології, що притаманні виключно суддям як особливій професійній групі. Здебільшого це особливості судового пізнання, у результаті якого формуються гносеологічні основи світогляду суддів, отримані протягом професійного досвіду стереотипні уявлення, прийоми та навички раціонального пізнання фактів та доказів.

Правова психологія – це психічне відображення всієї системи права та його елементів у повсякденній свідомості певних соціальних груп. Стосовно суб'єктів судової правозастосовної активності в цьому разі правова психологія має професійне спрямування та свої характерні особливості.

Отже, правова психологія суддів формується у процесі взаємодії світогляду та професійної соціалізації. У процесі професійної соціалізації судді актуалізуються аксіологічні параметри його світогляду, його ціннісні орієнтації, що й утворює у взаємодії з новими професійними знаннями та навичками його професійну правову психологію. Тобто правова психологія виступає як спеціальне професійне соціалізуюче середовище, в якому формується, переосмислюється та активізується ціннісна світоглядна база суб'єкта судового правозастосування.

Поведінковий аспект правосвідомості становлять мотиви правової поведінки та правові установки. Це ті елементи, які безпосередньо зумовлюють і визначають правову поведінку суб'єктів права, її напрям та характер. Вони утворюють вольову сторону правосвідомості, синтезують у собі раціональні й емоційні компоненти. Правова поведінка безпосередньо виступає об'єктом правового регулювання, оскільки вплив на поведінку є впливом на свідомість шляхом формування відповідних моти-

вів і правових установок.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, правосвідомість суддів і феномен правового мислення суддів є тісно пов'язаними. Правосвідомість і правове мислення взаємодіють передусім в процесі правозастосовної діяльності. Правосвідомість суддів має свої характерні особливості, які чітко детермінують її в окремий напрям в структурі правосвідомості усього суспільства. Правосвідомість виступає не лише системою поглядів, а й сукупністю установок до діяльності, насамперед правозастосовної. Світоглядні компоненти правосвідомості виступають як певна ідеологічна і психологічна основа правового судового мислення. Правосвідомість суддів характеризують її структурні елементи та функції. Цей аспект проблеми потребує більш детального аналізу в подальших наукових дослідженнях.

Список використаних джерел:

1. Грязин И. Н. Текст права (опыт методологического анализа конкурирующих теорий) : моногр. / И. Н. Грязин. – Таллин : ЭЭСТИ РААМАТ, 1983. – 188 с.
2. Жалинский А. Э. Социально-правовое мышление: проблемы борьбы с преступностью / А. Э. Жалинский. – М. : Наука, 1989. – 192 с.
3. Жидовцева О. А. Структура та функції професійної правосвідомості / О. А. Жидовцева // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 307-312.
4. Кобець О. В. Особливості категоріальної структури правосвідомості юриста : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / О.В. Кобець. – Х., 2007. – 24 с.
5. Кораблина О. В. Усмотрение в правоприменительной деятельности: общетеоретический и нравственно-правовой аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кораблина О. В. – Саратов, 2009. – С. 3.
6. Овчинников А. И. Социокультурная самобытность правового мышления и юридическая этнология / А. И. Овчинников // Юристы-Правоведь. – 2003. – № 1 (6). – С. 20-21.
7. Овчинникова А. П. Предпосылки, Ценности и Границы универсализма / А. П. Овчинникова // Цінності культури і цивілізація : вибрані праці. – О. : Юрид. літ, 2010. – С. 20-34.
8. Пивоварова А. А. Правосознание и усмотрение судьи: соотношение понятий, роль при назначении наказания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. / А. А. Пивоварова. – Самара, 2009. – 20 с.
9. Розин В. М. Юридическое мышление в исторической и современной перспективе / В. М. Розин. – Тольятти, 1996. – 104 с.
10. Фарбер И. Е. Правосознание как форма общественного сознания / И. Е. Фарбер. – М. : Юрид. лит., 1963. – 205 с.

Тетяна Коломоєць,
доктор юридичних наук,
професор,
завідувач кафедри
адміністративного та
господарського права,
декан юридичного
факультету Запорізького
національного університету

Шабінем Гаджієва,
асистент кафедри
адміністративного та
господарського права
Запорізького національного
університету

Кодекс як джерело адміністративно-процедурного права України: пріоритети розробки в умовах сучасних правотворчих процесів

УДК 342:18(164)

У статті приділяється увага кодексу як джерелу адміністративно-процедурного права України, його специфічним особливостям, генезі проектної розробки та виокремлюються конкретні пропозиції щодо доопрацювання наявних зразків проектів кодифікованого адміністративно-процедурного акта задля забезпечення досконалості його змістовного наповнення та ефективності застосування.

Ключові слова: адміністративно-процедурне право, кодекс, новаційність, структура, застосування.

Т. Коломоец, Ш. Гаджиева. Кодекс как источник административно-процедурного права Украины: приоритеты разработки в условиях современных правотворческих процессов

В статье уделяется внимание кодексу как источнику административно-процедурного права Украины, его специфическим особенностям, генезису проектной разработки и выделяются конкретные предло-

жения по доработке имеющихся образцов проектов кодифицированных административно-процедурных актов для обеспечения досконального его содержательного наполнения и эффективного применения.

Ключевые слова: административно-процедурное право, кодекс, новационность, структура, применение.

T.Kolomoets, S. Gadzhieva. Code as a source of administrative procedural law of Ukraine development priorities in modern law-making processes

In article the attention to the code as to a source of the administrative and procedural right of Ukraine, its specific features, genesis of project development is paid and specific proposals on completion of available samples of drafts of the codified administrative and procedural acts for ensuring its thorough substantial filling and effective application are allocated.

Key words: administrative procedural law, code, novation, structure, application.

Питання про джерела адміністративно-процедурного права України у вітчизняній адміністративно-правовій науці є менш дослідженим, ніж поняття, предмет відповідної підгалузі, адміністративні процедури та їх види. Водночас варто зазначити, що специфіка підгалузі зумовлює і специфіку її джерел. Так, Д. С. Астахов, характеризуючи адміністративно-процедурне законодавство як зовнішню форму вираження адміністративно-процедурного права, зазначає, що «воно є: множинним (за кількістю актів), різноманітним (за видами актів, які регламентують зазначені питання, при цьому серед них є законодавчі й підзаконні нормативно-правові акти), несистематизованим, з широкою сферою правового регулюючого впливу, з комплексним характером» [1, с. 69].

При цьому звертається увага, що єдиного кодифікованого адміністративно-процедурного акта немає, хоча назріла потреба у його прийнятті.

Кодекс ще ніколи не був джерелом адміністративно-процедурного права в історії нашої держави. Щоправда, деякі положення Адміністративного кодексу 1927 року містили адміністративно-процедурні (у сучасному їх розумінні) норми. Такими можна вважати норми, які зосереджувалися у розділах: II «Адміністративні акти» VII «Громадянство УРСР, його набуття і втрата» (з регламентацією відповідних процедур), VIII «Реєстрація і облік руху населення», IX «Товариства, спілки, клуби, з'їзди, збори» (з регламентацією процедури їх створення, припинення діяльності, контролю за їх діяльністю), X «Правила про культури», XI «Прилюдні видовища, розваги і ігри», XII «Користування державним прапором УРСР і печатками» (з елементами регламентації дозвільних процедур), XIII «Нагляд адміністративних органів в галузі промисловості», XIV «Нагляд адміністративних органів в галузі торгівлі» (з регламентацією процедури нагляду), XV «Порядок оскарження дій місцевих адміністративних органів» (процедура адміністративного оскарження) [2, с. 109-111]. Хоча відповідні положення містили різні приписи, однак у переважній більшості вони мали ознаки процедурних норм. У подальшому, на жаль, не було жодного єдиного кодифікованого адміністративно-процедурного акта, і про це зазначає Д. С. Астахов, досліджуючи кодифікацію адміністративно-процедурного законодавства, в т. ч. генезу дослідження цього питання у вітчизняній адміністративно-правовій науці та формування адміністративно-процедурного законодавства [1, с. 35-57]. Саме тому можна стверджувати, що в сучасних умовах про кодекс як провідне джерело адміністративно-процедурного права України мова йти не може, акцент уваги можливий лише в аспекті розробки та прийняття відповідного кодексу у майбутньому,

обговорення, аналізу наявних зразків перспективної кодифікаційної підгалузевої нормотворчості. Про кодекс як джерело адміністративно-процедурного права України мова може вестися також в аспекті окремих процедурних положень КпАП України, Кодексу цивільного захисту України, Митного кодексу, поодиноких положень Земельного, Повітряного, Водного кодексів, Кодексу України про надра тощо.

Отже, одноставною є позиція вчених-адміністративістів щодо доцільності кодифікації адміністративно-процедурних норм й зосередження їх в єдиному Адміністративно-процедурному кодексі України. Такої позиції дотримуються Д. С. Астахов [1, с. 205-207], А. М. Школик [3, с. 122, 139-140], І. О. Картузова, А. Ю. Осадчий [4, с. 29-31], О. І. Миколенко [5, с. 213], Н. В. Галіцина [6, с. 15-16], А. А. Довгополик [7, с. 15], Е. Ф. Демський, Ю. Костюк [8, с. 4], Ю. А. Дорохіна [9, с. 16] та ін. Є навіть проекти відповідного кодексу, які вже більше десяти років перебувають у полі зору вчених-юристів, юристів-практиків, громадськості. Принаймні сьогодні можна вести мову про кілька проектів, розроблених фахівцями Центру політико-правових реформ і Міністерства юстиції України. Кожен із них має свої сильні та слабкі сторони. Є положення дискусійні, які варто вважати недоліками проектної діяльності. Це пояснюється передовсім так званим новаційним характером відповідного проекту кодексу, бо немає підстав для урахування досвіду попередніх кодифікаційних підгалузових робіт. Окрім того, не слід забувати і про те, що кодифікації підлягає значний обсяг різноманітних нормативно-правових актів, покликаних урегулювати досить різноманітні відносини (заявні, втручальні, зовнішні, внутрішні, спірні, безспірні) за участю різноманітних суб'єктів. Це багато у чому й зумовлює наявність значної кількості проблемних положень у зразках перспективної підгалузевої кодифікаційної діяльності.

Майбутній кодифікований адміністративно-процедурний акт має врегулювати «відносини щодо розгляду заяв приватних осіб, а також так звані втручальні провадження». Варто починати із загальних положень (мети, завдання, предмета регулювання кодексу, базових (основних) понять, принципів адміністративних процедур тощо), визначення їх різновидів, специфіки процедур із поступовим регламентуванням у межах окремих розділів із зазначенням специфіки підвидів у межах підрозділів, глав, засад відповідних процедур (усіх без винятку різновидів адміністративних процедур) й аж до прикінцевих, перехідних положень, враховуючи ту специфіку правозастосування, яка має місце у разі прийняття новаційного кодексу.

Саме адміністративно-процедурні відносини – це

ті відносини, на врегулювання яких має бути зорієнтований Адміністративно-процедурний кодекс України. Не варто у ньому зосереджувати норми, покликані регламентувати інші відносини. У цьому аспекті слід уникати практичної реалізації пропозицій, які можна зустріти у сучасних наукових галузевих джерелах, сутність яких полягає у тому, щоб у кодексі визначити засади адміністративно-судочинських відносин, продублювати деякі положення КПАП України тощо [10, с. 44]. Не варто й запозичувати досвід деяких зарубіжних країн, що пішли шляхом прийняття єдиних кодифікованих актів, які об'єднують адміністративно-процедурні та адміністративно-процесуальні норми (наприклад, Закон Нідерландів 1994 року «Про загальне адміністративне право», адміністративно-процесуальні кодекси Латвії, Польщі, Болгарії, Кодекс адміністративного провадження та адміністративного судочинства Колумбії 2011 року тощо [11, с. 8]). Незважаючи на те, що в сучасних умовах відносини з надання адміністративних послуг врегульовані окремим законодавчим актом (Законом України від 06.09.2012 «Про адміністративні послуги»), все ж таки більш дієвою слід вважати раніше сформульовану пропозицію щодо включення і цих норм до кодифікованого адміністративно-процедурного акта, враховуючи те, що адміністративні послуги є різновидом заявних адміністративних процедур.

Назва кодексу має у повному обсязі узгоджуватися із його змістом. Відповідно, у ньому мають бути зосереджені лише адміністративно-процедурні норми, він має бути зорієнтованим лише на врегулювання адміністративно-процедурних (всіх без винятку різновидів) відносин.

Значну увагу доцільно зосередити на понятійному апараті майбутнього кодексу. Слід зазначити, що наявні проекти відповідного кодифікованого акта, на жаль, визначеною термінологією не відрізняються. Варто погодитися із Д. С. Астаховим, що наявні проекти містять суперечливу, узагальнюючу термінологію [1, с. 190-195]. А. Е. Ф. Демський та Ю. Костюк взагалі стверджують, що «зміст багатьох дефініцій відірваний від теоретичних напрацювань у зазначеній сфері» [8, с. 4]. Не треба забувати, що сфера регулювання майбутнього кодифікованого адміністративно-процедурного акта буде досить широкою, специфічною, відповідно й перелік основних термінів має бути розширеним, що усуне потребу тлумачення тих чи інших понять. Окрім того, термінологія кодифікованого акта має бути узгоджена із доктринальним термінологічним рядом («приватна особа», «суб'єкт публічного адміністрування», «адміністративна процедура» тощо), враховуючи те, що будь-яка кодифікаційна діяльність має ґрунтуватися на наявних доктринальних

напрацюваннях, базисі, має здійснюватися із дотриманням принципу науковості. При цьому цілком доречним є виважений підхід до використання термінології у кодифікованому акті, передусім підгалузевої, із тим, щоб уникнути помилкового використання непідгалузевої термінології.

Саме адміністративно-процедурні відносини – це ті відносини, на врегулювання яких має бути зорієнтований Адміністративно-процедурний кодекс України. Не варто у ньому зосереджувати норми, покликані регламентувати інші відносини

Доречно підтримати пропозиції вітчизняних учених-адміністративістів щодо усунення недоліків наявних зразків перспективної кодифікованої адміністративно-процедурної нормотворчості – стосовно закріплення безкоштовності розгляду адміністративної справи поряд з іншими принципами розгляду [8, с. 4], інших видів представництва [8, с. 4], деталізації засад відводу [1, с. 193-194], засад адміністративного оскарження [1, с. 195-198; 12, с. 259-260], регламентації засад розгляду звернень громадян, замінивши тим самим кодифікованим актом положення чинного Закону України «Про звернення громадян» [1, с. 198] тощо. Безперечно, варто, якщо це можливо, уникати «бланкетних посилань на інші нормативно-правові акти», таких як: «передбачене іншими законодавчими актами», «крім випадків, передбачених законом», «в інших, передбачених законом формах» тощо [8, с. 4], тим самим усунувши будь-які передумови для розсуду та довільного тлумачення, сприяючи визначеності моделей поведінки суб'єктів адміністративно-процедурних відносин. Зважаючи на те, що майбутній кодифікований адміністративно-процедурний

акт покликаний врегулювати діяльність різноманітних суб'єктів публічного адміністрування, має бути врахована специфіка адміністративно-процедурних відносин за їх участю, і це варто зробити шляхом деталізації регулювання таких відносин у межах окремих глав відповідного акта (єдиний розділ із розподілом на глави, які деталізують специфіку відповідних відносин). Уникнення такого підходу зумовить потребу додаткової нормотворчої діяльності з деталізацією відповідних загальних адміністративно-процедурних кодифікованих положень в окремих законодавчих, підзаконних нормативно-правових актах. Допустити цього небажано, бо буде фактично втрачено весь сенс кодифікації адміністративно-процедурного законодавства й кодекс не буде провідним підгалузевим джерелом права. Окрім того, наявність єдиного кодифікованого адміністративно-процедурного акта зумовить спрощеність регулювання відносин й недоцільність внесення змін до численних нормативно-правових актів у разі організаційно-правових, функціональних змін у системі суб'єктів публічного адміністрування, узгодження різних за юридичною силою нормативно-правових актів, оновлення тих чи інших підзаконних актів.

Отже, хоча на сьогодні кодекс і не є провідним джерелом адміністративно-процедурного права, оскільки відповідні норми розпорошені у численних різноманітних актах (в тому числі й у декількох кодифікованих актах частково), потреба у його прийнятті назріла. Гальмування відповідного процесу зумовлено різними, зокрема й суб'єктивними, факторами, небажанням визначеності моделей відповідних відносин, прозорості, спрощеності для контролю. Разом з тим пріоритети зовнішньополітичної діяльності держави зумовлюють активізацію відповідного процесу, прийняття єдиного кодифікованого адміністративно-процедурного акта. Кодекс як джерело адміністративно-процедурного права, у разі його прийняття, відрізнятиметься: 1) підгалузевим характером; 2) новаційним характером; 3) значним обсягом регулюючого впливу; 4) значною кількістю, розмаїттям суб'єктів суспільних відносин, на врегулювання яких він зорієнтований, в тому числі з правом ініціативи з боку будь-яких осіб (ініційовані, заявні, втручальні процедурні відносини); 5) значним обсягом змістовного наповнення та складною структурою з деталізованим розподілом у межах розділів, підрозділів, глав, статей; 6) тривалим процесом розробки та прийняття; 7) наступністю положень численних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів та їх заміною у повному обсязі. Завдяки поєднанню цих ознак кодекс посяде провідне місце в системі джерел адміністративно-процедурного права та в системі джерел адміністративного права України.

Список використаних джерел:

1. Коломоєць Т. О., Астахов Д. С. Кодифікація адміністративно-процедурного законодавства України: питання теорії та практики : монографія. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – 254 с.
2. Константиї О. В. Джерела адміністративного права України : монографія / О. В. Константиї. – К. : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2005. – 120 с.
3. Школик А. М. Порівняльне адміністративне право : навч. посібник для юридичних факультетів та факультетів міжнародних відносин. – Львів : ЗУКЦ, 2007. – 308 с.
4. Картузова І. О., Осадчий А. Ю. Адміністративно-процедурне право : навчально-методичний посібник. / І. О. Картузова, А. Ю. Осадчий. – Одеса : Юридична література, 2008. – 288 с.
5. Миколенко О. І. Теорія адміністративного процедурного права : монографія / О. І. Миколенко. – Х., 2010. – 336 с.
6. Галіцина Н. В. Адміністративно-правові засади процедури створення та функціонування товариств з обмеженою відповідальністю в Україні : автореф. ... дис. канд. юрид. наук / Н. В. Галіцина. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – 20 с.
7. Довгополик А. А. Адміністративно-правове регулювання порядку створення та діяльності кредитних спілок в Україні : автореф. ... дис. канд. юрид. наук / А. А. Довгополик / Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2011. – 20 с.
8. Демський Е., Костюк Ю. Проект Адміністративно-процедурного кодексу України: регламентація відносин особи і влади чи чергове зобов'язання людини / Е. Демський, Ю. Костюк // Юридичний вісник України. — 2011. — № 8 (16). – 19-20 лютого. – С. 4; № 9 (817). – 26 лютого – 04 березня. – С. 4.
9. Дорохіна Ю. А. Забезпечення прав юридичної особи в адміністративних провадженнях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. А. Дорохіна / Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 20 с.
10. Петков С. В. Адміністративно-правова реформа в Україні : навч. посіб. / С. В. Петков – К. : Видавничий дім «Скіф», 2012. – 480 с.
11. Административный процесс и административно-процессуальное право в России: концептуальные проблемы современного развития / А. Б. Зеленцов, П. И. Кононов, А. И. Стахов // Административное право и процесс. – 2013. – № 12. – С. 3 15.
12. Принцип верховенства права: проблемы теории та практики: у двох книгах / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка; [ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова)] / Книга друга: Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / Відп. ред. В. Б. Авер'янов. – К. : Конус-Ю, 2008. – 314 с.

Людмила Козловська,
кандидат юридичних наук,
доцент, науковий консультант
Вищого спеціалізованого суду
України з розгляду цивільних
і кримінальних справ, старший
науковий співробітник Науково-
дослідного інституту приватного
права і підприємництва
імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Усунення від права на спадкування та зміна черговості одержання права на спадкування як способи захисту спадкових прав судом

УДК 347.65/68

У статті досліджуються теоретичні засади та практичні проблеми судового захисту спадкових прав шляхом усунення від права на спадкування та зміни черговості одержання права на спадкування. Автор робить висновок, що усунення від права на спадкування є припиненням правовідношення, а зміна черговості одержання права на спадкування – зміною правовідношення.

Ключові слова: спадкування, спадщина, спадкоємець, рішення суду, преюдиція.

Л. Козловская. Отстранение от права на наследование и изменение очередности получения права на наследование как способы защиты наследственных прав судом

В статье исследуются теоретические основания и практические проблемы судебной защиты наследственных прав путем отстранения от права на наследование и изменения очередности получения права на наследование. Автор делает вывод о том, что отстра-

нение от права на наследование является прекращением правоотношения, а изменение очередности призвания к наследованию – изменением правоотношения.

Ключевые слова: наследование, наследство, наследник, решение суда, преюдиция.

L. Kozlovskaya. Deprivation of right to inheritance and change of priority in getting right to inheritance as ways to defend inheritance law by court

The article deals with investigation of theoretical provisions and practical issues of judicial defense of inheritance rights by means of removal of right to inheritance and change of priority of getting right to inheritance. The author concludes that removal of right to inheritance is termination of relationship, change of priority of getting right to inheritance is a change of relationship.

Key words: inheritance, heritage, heir, judicial decision, prejudgment.

Усунення від права на спадкування та зміна черговості одержання права на спадкування досліджуються в працях із спадкового права таких науковців, як Ю. О. Заїка, Є. О. Кухарев, Є. О. Мічурін, З. В. Ромовська, Є. О. Рябоконт, І. В. Спасибо-Фатєєва, О. П. Печений, В. Ю. Чуйкова та ін.

Мета статті – визначення місця вказаних способів захисту спадкових прав у системі способів захисту суб'єктивних цивільних прав судом.

На відміну від Цивільного кодексу (далі – ЦК) УРСР 1963 року, який встановлював дві черги спадкоємців, ЦК України 2003 року передбачає п'ять черг спадкування за законом, що спрямоване на найповніше охоплення числа осіб, до яких спадщина може перейти за відсутності заповіту. Частки у спадщині кожного зі спадкоємців за законом є рівними, якщо тільки спадкоємці: за усною домовленістю між собою не змінили розмір частки когось із них у спадщині, яка складається з рухомого майна; за письмовою угодою (договором), посвідченою нотаріусом, якщо це стосується нерухомого майна або транспортного засобу, не змінили розмір часток у спадщині когось із них.

Усунення від права на спадкування та зміна черговості одержання права на спадкування як способи захисту спадкових прав судом мають ознаки спричинення негативних наслідків для спадкоємців, які або втрачають свій спадково-правовий статус, або зазнають «применшення» свого спадково-правового статусу. Незважаючи на об'єднуючі характеристики усунення від права спадкування та зміни черговості одержання права на спадкування, судовий захист права спадкування, який здійснюється засобом пред'явлення відповідних вимог, має різний зміст. Усунення від права спадкування та зміна черговості одержання права на спадкування відповідно до системи способів захисту, встановлених ч. 2 ст. 16 ЦК України, є способами захисту, які характеризуються як припинення правовідношення та, відповідно, зміна правовідношення. У зв'язку з цим усунення від права спадкування здійснюється шляхом пред'явлення позову про визнання або ж установчого позову, тоді як зміна черговості одержання права на спадкування належить до правоперетворюючих (конститутивних) позовів [1, с. 71–82].

Стаття 1224 ЦК України охоплює коло юридично значущих обставин (юридичних фактів), які є підставою для усунення від права на спадкування. Матеріально-правовий зміст вказаних юридичних фактів досліджувався науковцями та є предметом детального науково-практичного коментування [2, с. 91–100; 3, с. 37–41]. Так само є дослідженими на науковому рівні історія розвитку усунення від права на спадкування та можливі напрями його удосконалення [4, с. 205–222].

У практиці захисту спадкових прав радянського періоду позови про усунення від права спадкування або «визнання спадкоємця недостойним» пред'являлися надзвичайно рідко, оскільки практика не слідувала пропозиціям про те, що у всіх випадках, незалежно від вироку суду, питання про недостойність вирішував суд. Це положення, відоме деяким законодавствам, не відповідає, на думку П. С. Нікітюка, юрисдикційному характеру органів нотаріату [5, с. 217].

Частина 1 ст. 1224 ЦК України в сукупності із ч. 4 ст. 61 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України визначає нормативні передумови для обов'язкового пред'явлення вимог про усунення від права на спадкування осіб, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого із можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя.

Положення частин 1–4 ст. 1224 ЦК України не вказують прямо на обов'язковість рішення суду про усунення від права на спадкування з підстав, визначених вказаними нормами. Правилком повинно слугувати те, що підставою для усунення від спадкування має бути або рішення суду, або вирок суду, які є преюдиційними при ухваленні рішення про задоволення такого позову. Також, на нашу думку, вони можуть розглядатися як преюдиційна підстава для відмови нотаріусами у видачі свідоцтва про право на спадщину особам, щодо яких існує вказаний вирок або рішення суду.

Преюдиційний характер рішення суду або вироку суду для вирішення спорів про усунення від права спадкування та нотаріального провадження при оформленні спадкових прав встановлюється з огляду на конституційні засади обов'язковості рішень суду (п. 9 ч. 3 ст. 129 Конституції України).

Рішення суду про усунення від права на спадкування є підставою для усунення від права на спадкування та тягне правові наслідки закликання до спадкування спадкоємців «молодших черг» у випадку, якщо усуваються від права на спадкування всі або єдиний спадкоємець «старших» черг спадкоємців за законом. Також можливе спадкування за законом, якщо усуваються всі або єдиний спадкоємець за заповітом. Правовим наслідком усунення від права на спадкування є також збільшення розміру частки у спадщині для інших спадкоємців.

Абзацом 3 п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30 травня 2008 року «Про судову практику в справах про спадкування» (далі – ППВСУ від 30 травня 2008 року № 7) визначено, що вимога про усунення спадкоємця від права на спадкування може бути пред'явлена особою, для якої таке усунення породжує пов'язані зі спадкуванням права і обов'язки, одночасно з її позовом про одержання права на спадкування з підстав,

визначених у ч. 2 ст. 1259 ЦК України. Така правова позиція ВСУ викликала заперечення науковців. Зокрема, Ю. О. Заїка вказав, що зміст норми ч. 2 ст. 1259 ЦК України переконує, що вона не може застосовуватись разом із будь-якою підставою усунення, адже за ч. 2 ст. 1259 ЦК України фізична особа за рішенням суду може одержати право на спадкування, якщо вона надавала допомогу спадкодавцеві **разом** (виділено Ю. О. Заїкою) зі спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, а не усуваючи їх від права на спадкування [6, с. 26].

На нашу думку, буквальне тлумачення норми ч. 2 ст. 1259 ЦК України в цьому випадку усувається її системним тлумаченням у взаємозв'язку із нормами ст. 1224 ЦК України, яке, власне, і здійснив ВСУ. Адже норми ст. 1224 ЦК України містять підстави, зміст та юридична форма яких виражається у преюдиційному значенні інших судових рішень, у тому числі й вироків суду. Інакше потрібно допустити, що спадкоємець молодшої черги, наприклад, другої черги, який протягом тривалого часу опікувався, матеріально забезпечував, надавав іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у беспорядному стані, не може вимагати усунення від права на спадкування спадкоємця першої черги, який здійснив умисне вбивство спадкодавця.

Отже, правовими наслідками усунення від права на спадкування в порядку захисту суб'єктивних спадкових прав судом є: по-перше, втрата права на спадкування особами, які усуваються від права на спадкування, по-друге – зміни спадково-правового статусу та складу спадкових часток інших спадкоємців. Суд у своєму рішенні про усунення від права на спадкування не вирішує питання про права вказаних спадкоємців, проте зазначене рішення входить до юридичного складу підстав спадкування таких спадкоємців. У цьому випадку усунення від права на спадкування розглядається як спосіб захисту суб'єктивних спадкових прав спадкоємців, спадково-правовий статус яких залежить від вказаного рішення суду. Правова природа такого судового рішення зумовлює можливість пред'явлення відповідного позову саме особою, закликання до спадкування якої можливе у зв'язку з усуненням від права на спадкування спадкоємця. Такі ж ознаки має усунення від права на спадкування з підстав, передбачених ч. 2 ст. 1224 ЦК України.

Існує низка підстав, які, якщо вони встановлені вироком чи рішенням суду, беруться до уваги нотаріусом без окремого рішення суду щодо усунення від права на спадщину особи-спадкоємця за умови відсутності спору чи оспорювання відповідних дій нотаріуса. У будь-якому випадку можливий позов про оскарження дії нотаріуса чи відмови її вчинити.

Так, обставини, що встановлені абз. 2 ч. 3 ст. 1224 ЦК України, є безумовною підставою для відмови нотаріуса у видачі свідоцтва про право на спадщину за законом батькам після дитини. Отже, преюдиційне значення рішення або вироку суду, що містить встановлені рішенням, вироком суду юридичні факти, може бути поширене на безспірну юрисдикцію нотаріального провадження у спадковій справі. Нотаріус має відмовити у видачі свідоцтва про право на спадщину або ж відкласти вчинення нотаріальної дії.

Ст. 1224 ЦК України містить випадки, коли виключено рішення суду, що ухвалюється за заявленими позовними вимогами, предметом яких є усунення від права на спадкування, є підставою застосування такого спеціального способу захисту спадкових прав. Це ухилення спадкоємця від надання допомоги спадкодавцеві (ч. 5 ст. 1224 ЦК України).

З цього приводу Н. Б. Солтис цілком слушно вказує, що перелічені способи захисту цивільних прав та інтересів у ч. 2 ст. 16 ЦК України не передбачають такого способу захисту прав та інтересів, як усунення від права. Але в ч. 3 ст. 16 ЦК України зазначається про можливість й іншого способу захисту цивільних прав. Зокрема, суд може захистити цивільне право або інтерес в інший спосіб, що встановлений договором або законом. У такому випадку спадкоємець може обрати судову форму захисту права на спадкування через звернення до суду з позовом про усунення від права на спадкування негідного спадкоємця [7, с. 301].

Проте, виходячи із розуміння усунення від права на спадкування як припинення правовідношення, що виникло як правовідношення зі спадкування з моменту відкриття спадщини, слід визнати, що спеціальні способи захисту спадкових прав судом є своєрідною модифікацією загально-цивільних способів захисту прав та інтересів. У цьому випадку можна встановити таку ознаку спеціальних способів захисту спадкових прав, як їх «поіменованість» у нормах спадкового права.

Відповідно до змісту ч. 1 ст. 1224 ЦК України не виключається пред'явлення цивільного позову в кримінальному процесі про усунення від права на спадкування. В інших випадках вирок суду, яким встановлено склад злочину, передбачений ст.ст. 115–117 Кримінального кодексу України (далі – КК України), та засуджено особу-спадкоємця, що усувається від права на спадкування, є преюдиційним при розгляді судом спору про усунення від права на спадкування.

За змістом ч. 1 ст. 1224 ЦК України підставою для позбавлення права на спадкування є умисне позбавлення життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинення замаху на їхнє життя. Оскільки діяння, зазначені у ч. 1 цієї

статті, є кримінально караними, то вони мають бути підтверджені вироком суду, постановою про закриття кримінальної справи з nereабілітуючих підстав, які є самостійною та достатньою підставою для усунення від права на спадкування.

Слід зазначити, що коло осіб, позбавлення життя яких усуває особу від права на спадкування, є вичерпним та чітко визначеним ч. 1 ст. 1224 ЦК України, а саме: спадкодавець та можливі спадкоємці. Не може бути підставою для усунення особи від права на спадкування позбавлення життя ним іншої особи, яка на момент вчинення злочину не могла бути можливим спадкоємцем.

Вимога про усунення спадкоємця від права на спадкування може бути пред'явлена особою, для якої таке усунення породжує пов'язані зі спадкуванням права та обов'язки (збільшення частки у спадщині, зміна черговості одержання права на спадкування), одночасно з її позовом про одержання права на спадкування з підстав, визначених у ч. 2 ст. 1259 ЦК України.

У частинах 2–4 статті 1224 ЦК України зазначено особи, які усуваються від спадкування на підставі закону, зокрема: які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування; батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав; батьки та повнолітні діти, які ухилялися від обов'язку щодо утримання спадкодавця. Не мають права на спадкування за законом одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду.

Статтями 202, 203 Сімейного кодексу України встановлено обов'язок повнолітніх дітей утримувати своїх батьків, які є непрацездатними та потребують матеріальної допомоги, мають тяжкі хвороби, інвалідність або є безпомічними. Відповідно до ч. 5 ст. 1224 ЦК України за рішенням суду особа може бути усунена від права на спадкування за законом, якщо буде встановлено, що вона ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані. Вимога про усунення особи від права на спадкування за законом може бути пред'явлена лише після смерті спадкодавця.

Переважає більшість справ, у яких заявляються позови про усунення від спадкування, обґрунтовуються ч. 5 ст. 1224 ЦК України. Виходячи зі змісту зазначеної норми, суд при вирішенні подібної справи згідно з вимогами ст. 214 ЦПК України повинен встановити як факт ухилення особи від надання спадкодавцеві допомоги, так і факт перебування спадкодавця в безпорадному стані через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво та потребу спадкодавця в допомозі цієї особи.

При розгляді справ зазначеної категорії у біль-

шості випадків суди відмовляють у задоволенні позовних вимог, оскільки позивачі не доводять факт ухилення від надання допомоги спадкодавцеві, як і не надають доказів на підтвердження перебування спадкодавця у безпорадному стані.

Однак зустрічаються випадки неправильного застосування норм матеріального права при вирішенні позовів про усунення від права на спадкування. Як показує практика перегляду судових рішень в апеляційному порядку, проаналізована при здійсненні Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ узагальнення судової практики розгляду цивільних справ про спадкування, ці помилки є однотипними. Аналіз справ свідчить, що суди не завжди дотримуються вимог процесуального закону щодо доведеності та обґрунтованості позовних вимог.

Рішенням Залізничного районного суду м. Львова від 09 вересня 2010 року задоволено позов Б. – усунуто Б. від права на спадкування за законом спадщини, яка відкрилася після смерті спадкодавця Б. Задовольняючи позов, суд послався на довідку Бірківської амбулаторії Яворівського району про хворобу серця Б., у зв'язку з чим вона потребувала стороннього догляду, та на покази свідків про догляд за нею Б.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове – про відмову у позові, апеляційний суд зазначив, що суд першої інстанції безпідставно дійшов висновку про перебування спадкодавця у безпорадному стані на підставі медичної довідки амбулаторії, а також вказав, що районний суд дав невірну оцінку показанням свідків, адже вони свідчили про те, що спадкодавець самостійно пересувалась, сама себе обслуговувала. Відповідач, який, на відміну від позивача, проживав у іншому населеному пункті, на вихідні приїжджав до матері і допомагав їй по господарству та в побуті. Отже, позивач не навів доказів ухилення Б. від надання допомоги спадкодавцеві.

При розгляді справ цієї категорії суди нерідко постановляють рішення про усунення від спадкування спадкоємця, коли у справі немає жодного доказу про умисне ухилення спадкоємця від надання допомоги спадкодавцю, крім того факту, що сторони не спілкувалися протягом тривалого часу, ігноруючи при цьому статті 10, 60 ЦПК України, відповідно до яких кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень.

Для постановлення рішення про усунення від спадкування у справі мають бути надані належні та допустимі докази, які б свідчили про те, що спадкодавець потребував допомоги спадкоємця, останній мав можливість її надати, проте ухилявся від обов'язку щодо її надання.

Суворовський районний суд м. Одеси 29 березня 2011 року розглянув справу за позовом Є. до Л. про усунення від права на спадкування. Рішенням суду позов був задоволений. Суд при цьому вказав, що особа, яку усунуто від спадкування, ухилилася від надання допомоги батькові, який перебував у безпорадному стані через тяжку хворобу. Апеляційний суд встановив, що ця особа не мала можливості надавати допомогу батькові через свою тяжку хворобу та малу пенсію; батько жодного разу не звертався до неї за матеріальною допомогою, а також до правоохоронних органів щодо її неправомірних дій. Рішення суду першої інстанції було скасовано, у задоволенні позову Є. було відмовлено.

В абзаці 3 п. 5 ППВСУ від 30 травня 2008 року № 7 визначено, що безпорадним слід розуміти стан особи, зумовлений похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом, коли вона не може самостійно забезпечити умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування.

Ухилення особи від надання допомоги спадкодавцеві, який її потребував, полягає в умисних діях чи бездіяльності особи, спрямованих на уникнення від обов'язку забезпечити підтримку та допомогу спадкодавцю. Тобто ухилення пов'язане з винною поведінкою особи, яка усвідомлювала свій обов'язок, мала можливість його виконувати, але не вчиняла необхідних дій. Крім цього, підлягає з'ясуванню судом питання, чи потребував спадкодавець допомоги від спадкоємця за умови отримання її від інших осіб, чи мав спадкоємець матеріальну та фізичну змогу надавати таку допомогу. Однак у наведеній вище справі всупереч вимогам статей 213–215 ЦПК України суд зазначених обставин не встановив, не взяв до уваги, що батько не потребував допомоги від своєї хворої доньки.

Для задоволення позовних вимог у справах про усунення від права на спадкування відповідно до ч. 5 ст. 1224 ЦК України має значення сукупність обставин: ухилення особи від надання спадкодавцеві допомоги при можливості її надання, перебування спадкодавця в безпорадному стані, потреба спадкодавця в допомозі саме цієї особи. Лише при одночасному настанні наведених обставин і доведеності зазначених фактів в їх сукупності спадкоємець може бути усунений від спадкування.

Рішенням Святошинського районного суду м. Києва від 23 жовтня 2009 року у справі № 2-2235/2009 задоволено позов С. до Л. про усунення від права на спадкування за законом. Це рішення скасовано апеляційним судом м. Києва та ухвалено нове, оскільки судом першої інстанції не було досліджено та, відповідно, враховано можливість або неможливість відповідачки – спадкоємиці надава-

ти допомоги спадкодавцеві. Своєю чергою, апеляційним судом встановлено, що відповідачка у даній справі сама є пенсіонеркою, з 2005 року хворіє на дисциркулярну енцефалопатію третьої стадії (атрофія головного мозку) і до того, як захворіла, у силу своїх можливостей надавала допомогу своєму батькові. У зв'язку з тим, що ці обставини не були спростовані, апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції та ухвалив нове, яким відмовив позивачу у задоволенні позову про усунення від спадкування.

Та обставина, що сторони не спілкувалися протягом тривалого часу, не свідчить про факт умисного ухилення від надання допомоги.

Зміна черговості одержання права на спадкування передбачена ЦК України як предмет правочину спадкоємців та спосіб захисту суб'єктивних спадкових прав судом. Черговість одержання права на спадкування може бути змінена шляхом договору між спадкоємцями, які прийняли спадщину (ч. 1 ст. 1259 ЦК України), або на підставі рішення суду (ч. 2 ст. 1259 ЦК України).

Особа, яка є спадкоємцем наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадщину одночасно зі спадкоємцем тієї черги, яка має право на спадкування (закликається до спадкування), за умови, що ця особа протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкоємцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Судовий порядок зміни черговості застосовується на підставі задоволення позову спадкоємця наступних черг до спадкоємців тієї черги, які безпосередньо закликаються до спадкування. Право на пред'явлення позову про зміну черговості спадкування мають лише спадкоємці за законом.

Підставами для задоволення такого позову є сукупність юридичних фактів, встановлених у судовому порядку, а саме: 1) здійснення опіки над спадкодавцем, тобто надання йому нематеріальних послуг (спілкування, поради та консультації, поздоровлення зі святами); 2) матеріальне забезпечення спадкодавця; 3) надання будь-якої іншої допомоги спадкодавцеві, тобто такої допомоги, яка має матеріалізований вираз – прибирання приміщення, приготування їжі, ремонт квартири; 4) тривалий час здійснення дій, визначених у пунктах 1–3; 5) безпорадний стан спадкодавця, тобто такий стан, під час якого особа неспроможна самостійно забезпечувати свої потреби, викликаний похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом. Для задоволення позову необхідна наявність всіх п'яти зазначених вище обставин.

Рішенням Хустського районного суду Закарпатської області від 18 січня 2011 року (спра-

ва № 2-338/11) відмовлено в задоволенні позову Щ. про зміну черговості спадкування. Як правильно встановив суд першої інстанції, перебування спадкодавця на диспансерному обліку в сільській амбулаторії не свідчить про те, що він був у безпорадному стані. Крім того, допомога, яка надавалася позивачем брату, мала родинний та періодичний характер, а тому така допомога не може бути підставою для зміни черговості спадкування. Ухвалою апеляційного суду Закарпатської області від 30 березня 2011 року дане судове рішення залишено без змін.

3. В. Ромовська зазначає, що норма ч. 2 ст. 1259 ЦК України наповнена оцінюваними поняттями (безпорадний стан, похилий вік, тяжка хвороба, тривалий час), які надають суду можливість постановити справедливе рішення з урахуванням особливостей кожної життєвої ситуації [3, с.185].

У зазначеній категорії справ підлягає встановленню судом також факт належності сторін до спадкоємців за законом різних черг.

Так, Охтирський міськрайонний суд Сумської області розглянув справу за позовом С.О.М. до Б.М.Я. про зміну черговості одержання права на спадщину. Рішенням суду від 13 квітня 2010 року позов задоволено. Позивачу змінено черговість одержання права на спадкування, чим дозволено успадкувати майно померлої Т.О.Є. разом зі спадкоємцем третьої черги Б.М.Я.

Задовольняючи позов, суд першої інстанції врахував наявність правових підстав для зміни черговості спадкування, оскільки в судовому засіданні був підтверджений факт тривалої опіки та надання позивачкою матеріальної допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік та тяжку хворобу був у безпорадному стані.

Однак у матеріалах справи відсутні належні та допустимі докази, які б підтверджували, що позивачка є спадкоємцем за законом п'ятої черги після смерті Т.О.Є. як родичка четвертого ступеня споріднення, а відповідач – спадкоємцем третьої черги.

Слід зазначити, що зміна черговості спадкування лише надає спадкоємцю право наступної черги на спадкування разом зі спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, але не визнає його спадкоємцем даної черги. Отримавши право на спадкування разом зі спадкоємцями іншої черги, такий спадкоємець вважається спадкоємцем тієї черги, до якої він належить відповідно до статей 1261–1265 ЦК України.

Рішенням Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 23 грудня 2010 року (справа № 2-3457/10) задоволено позов М. та надано їй право на прийняття спадщини разом зі спадкоємцями другої черги. Суд вірно встановив, що

наявні всі підстави, передбачені ч. 2 ст. 1259 ЦК, для надання позивачці права на спадкування разом зі спадкоємцями другої черги. Однак ухвалою судді Мукачівського міськрайонного суду від 17 січня 2011 року про роз'яснення зазначеного рішення М. надано право на прийняття спадщини разом зі спадкоємцями другої черги, чим визнано її спадкоємицею другої черги. Судом не враховано, що М. належить до спадкоємців четвертої черги (згідно зі ст. 1264 ЦК), а чинним спадковим законодавством не передбачена можливість визнавати спадкоємців однієї черги спадкоємцями іншої черги. Крім того, ця ухвала винесена з порушенням ст. 221 ЦПК, оскільки, роз'яснюючи рішення та визнаючи М. спадкоємицею другої черги, суд першої інстанції змінив зміст даного рішення.

Отже, визнання особи-спадкоємця «молодшої» черги спадкоємцем черги, яка закликається до спадкування, є способом захисту, який не відповідає нормам спадкового права, тому його пред'явлення має тягнути відмову у задоволенні позову. Спадкоємець має право звернутися до суду з позовом зі зміненими предметом та підставами, які відповідатимуть змісту ч. 2 ст. 1259 ЦК України.

Вимоги про усунення від права спадкування (ст. 1224 ЦК України) або зміну черговості одержання права на спадкування (ч. 2 ст. 1259 ЦК України) можуть бути пред'явлені після набуття права на спадщину пасивно легітимованими спадкоємцями. Пропонуються різні теоретичні підходи вирішення цього питання. Так, І. В. Спасибо-Фатєєва вважає, якщо особа успадкувала після смерті спадкодавця, але згодом було винесено рішення про встановлення фактів, які дають підстави вважати її негідним спадкоємцем, то з винесенням судом такого рішення особа не усувається від права на спадкування, адже вона його здійснила, а від неї вимагається повернення безпідставно одержаного майна (ч. 1 ст. 1212 ЦК) на користь інших спадкоємців [2, с. 99].

На нашу думку, усунення від права на спадкування може бути здійснено на підставі рішення суду шляхом застосування його як спеціального способу захисту спадкових прав. Зважаючи на підстави усунення від права на спадкування, визначені ст. 1224 ЦК України, якими є судові рішення як преюдиційні судові рішення або як процесуальна форма усунення від права на спадкування, слід зробити висновок, що встановлення відповідних фактів судом поза судовим провадженням за позовом про усунення від права на спадкування не може тягнути наслідків, встановлених ст. 1224 ЦК України. Незалежно від кваліфікації усунення від права на спадкування як того чи іншого способу захисту прав судом (наприклад, припинення пра-

вовідношення або усунення від права), слід вважати, що відсутні підстави для конкуренції позовів та застосування наслідків, передбачених ст. 1212 ЦК України. У цьому випадку потрібно сприйняти ту точку зору, що норми гл. 83 ЦК України є специфічною загальною нормою, тому охоронні заходи спеціального характеру витісняють кондикцію як загальний засіб захисту, і йдеться лише про субсидіарне застосування до вказаних відносин деяких норм гл. 83 ЦК України [8, с.73].

Усунення від права на спадкування не може бути змістом заяви про встановлення юридичних фактів у порядку окремого провадження (розділ IV ЦПК України), це відповідає також п. 2 ППВСУ від 30 травня 2008 року № 7. Міркування такого ж змісту справедливі щодо пред'явлення вимог про зміну черговості одержання права на спадкування (ч. 2 ст. 1259 ЦК України) після набуття спадщини спадкоємцями черги, яка закликала до спадкування. Потрібно наголосити, що до зазначених вимог застосовуються загальні строки позовної давності, встановлені ст. 257 ЦК України.

Отже, аналіз судової практики розгляду цивільних справ про спадкування щодо усунення від права спадкування та зміни черговості одержання права на спадкування свідчить, що в цілому саме розгляд таких справ характеризується незначними порушеннями норм матеріального та процесуального права. Справи цієї категорії розглядаються в основному з дотриманням вимог чинного законодавства України. Передовсім це зумовлено застосуванням механізму преюдиційних судових рішень, які є обов'язковим елементом юридичного складу усунення від права на спадкування.

Усунення від права на спадкування та зміна черговості одержання права на спадкування становлять водночас гарантії спадкових прав інших спадкоємців, які не звертаються з відповідними позовними вимогами до суду. Судове рішення про усунення від права на спадкування тягне за собою захист прав спадкоємців, які, не заявляючи відповідних позовних вимог, закликаються до спадкування на підставі юридичного складу, елементом якого є рішення суду, що разом з тим не містить присудження на користь таких спадкоємців. Отже, щодо вказаних «пасивних» спадкоємців рішення суду про усунення від права на спадкування не вказує на застосування судового захисту їх спадкових прав. Тому усунення від права на спадкування не є способом захисту їх суб'єктивних спадкових прав, а лише входить до юридичного складу спадкування ними за законом або ж за заповітом. Гарантійний зміст прав спадкоємців особливо виразно характеризує зміну черговості одержання права на спадкування (ч. 2 ст. 1259 ЦК України). Вказані гарантії

можуть визначатися саме як нормативні гарантії, адже інших механізмів, окрім судового захисту прав спадкоємців, для забезпечення вказаних спадкових прав не передбачено. Гарантійний зміст вимоги про усунення від права на спадкування та зміни черговості закликання до спадкування дозволяє віднести їх до позовів немайнового характеру.

Отже, усунення від права на спадкування та зміна черговості одержання права на спадкування відповідно до системи способів захисту прав та інтересів судом, установлених ч. 2 ст. 16 ЦК України, є способами захисту, які характеризуються як припинення правовідношення та зміна правовідношення. Відповідно, усунення від права спадкування здійснюється шляхом пред'явлення позову про визнання або ж установчого позову, тоді як зміна черговості одержання права на спадкування належить до правоперетворюючих (конститутивних) позовів.

Список використаних джерел:

1. Осокіна Г. Л. Иск (теория и практика). / Г. Л. Осокіна. – М. : Городец, 2000. – 192 с.
2. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) – Т.12: Спадкове право / За ред. проф. І. В. Спасибко-Фатєєвої – Х. : ФОРМ Колісник А. А., 2009 – (Серія «Коментарі та аналітика»). – 544 с.
3. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : Підручник / З. В. Ромовська. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.
4. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток : Монографія. 2-е вид. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.
5. Никитюк П. С. Наследственное право и наследственный процесс (проблемы теории и практики) / Никитюк П.С. – Кишинев : «Штиинца», 1973. – 258 с.
6. Заїка Ю. О., Рябоконе Є. О. Спадкове право : навч. посіб. / Ю. О. Заїка, Є. О. Рябоконе. – К. : Юрінком Інтер. – 352 с.
7. Солтис Н.Б. Поняття захисту права на спадкування. / Н. Б. Солтис / Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав [текст] : Монографія / За заг. ред. академіків НАПрН України О. Д. Крупчана та В. В. Луця. – К: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. – С. 296-307.
8. Берестова І. Е. Кондикційне зобов'язання як універсальний спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав / / Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав [текст] : Монографія / За заг. ред. академіків НАПрН України О. Д. Крупчана та В. В. Луця. – К: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. – С. 67-87.

Аріна Савченко,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного
права та процесу
факультету права та масових
комунікацій Харківського
національного університету
внутрішніх справ

Договір про спільну діяльність у контексті незавершеного будівництва: власність чи майнове право забудовника

УДК 347.25(477)

У статті досліджено правові наслідки існування договору про спільну діяльність, предметом якого опосередковано виступає об'єкт незавершеного будівництва, та визначено сукупність прав на проінвестований незавершений об'єкт нерухомості.

Ключові слова: спільна діяльність, будівництво, об'єкт незавершеного будівництва, майнове право.

А. Савченко. Договір о совместной деятельности в контексте незавершенного строительства: собственность или имущественное право застройщика

В статье исследованы правовые основания существования договора о совместной деятельности, предметом которого опосредованно выступает объект незавершенного строительства, и определена сово-

купность прав на проинвестированный незавершенный объект недвижимости.

Ключевые слова: совместная деятельность, строительство, объект незавершенного строительства, имущественное право.

A. Savchenko. The agreement on joint activities in the context of incomplete construction: property or proprietary right builder

The legal implications of the existence of the joint venture agreement, the subject of which indirectly serves the unfinished building and the bundle of rights to property invested incomplete.

Key words: joint activities, construction, construction in progress, property rights.

Донедавна існувало три способи фінансування нового будівництва: через інвестиційний договір із забудовником, через цільові житлові облигації та участь у фонді фінансування будівництва (ФФБ). Однак внесені (після суспільного резонансу, викликаного шахрайськими діями деяких забудовників у 2005-2006 роках, зокрема резонансною аферою

«Еліта–Центр») зміни до законів України «Про інвестиційну діяльність» [1] та «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» [2], якими були запроваджені жорсткі вимоги до інвесторів та забудовників житла, стали для останніх серйозною перешкодою на шляху залучення коштів населення.

Відтак, беручи до уваги соціально-економічну ситуацію в Україні, забудовники починають продаж «умовно існуючих» квартир на стадіях оформлення дозволів щодо їх зведення чи власне будівництва. Оформлення, дозвіл на будівництво, будівництво та здача об'єкта в експлуатацію розтягуються на роки. В такому випадку, на нашу думку, предмет договору про спільну діяльність у житловому будівництві є об'єктом незавершеного будівництва, тобто будь-яким об'єктом будівництва, на якому ведуться, зупинені чи призупинені будівельні роботи, а також який вже збудований та має стовідсотковий ступінь будівельної готовності, але не введений в експлуатацію [3, с. 23].

Така ситуація загрожує відносини на ринку нерухомості та сприяє збільшенню кількості спорів стосовно майнових прав на об'єкти незавершеного будівництва, у зв'язку з чим виникають питання щодо майнових прав як об'єкта права власності.

Метою цієї статті є визначення правових наслідків існування договору про спільну діяльність, предметом якого опосередковано виступає об'єкт незавершеного будівництва, а також дослідження та встановлення сукупності прав на проінвестований незавершений об'єкт нерухомості.

Низький рівень платоспроможності основної частини населення зумовлює пошук нових джерел фінансування будівництва житла. Останнім часом значної популярності набув договір про спільну діяльність у житловому будівництві, метою якого є капітальне будівництво або спільна інвестиційна діяльність. Адже саме така форма господарювання, як спільна діяльність без створення юридичної особи, є досить привабливою та ефективною саме для середнього бізнесу. Таке об'єднання капіталу і різних видів внесків (майнових, грошових, трудової участі) надає більш ефективних й мобільних можливостей для здійснення будь-якого виду господарської діяльності.

У законодавстві України існує декілька визначень спільної діяльності. Узагальнюючи їх, можна зазначити, що під спільною діяльністю розуміють співробітництво між суб'єктами господарювання, яке, по-перше, здійснюється задля досягнення спільної мети; по-друге, базується на спільному розподілі результатів та ризиків та, по-третє, передбачає спільний контроль та прийняття спільних рішень. Адже спільна діяльність – це об'єднання коштів, можливостей, контактів, усього, що є в господарстві для ведення спільної справи. Оскільки в будь-якому бізнесі у підприємця майже ніколи немає всього й відразу, дуже часто виникає бажання об'єднати свої зусилля з «братами по розуму».

Відповідно до ст. 1130 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [4] за договором про спільну діяльність сторони (учасники) зобов'язуються

спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить закону. Спільна діяльність може здійснюватися на основі об'єднання вкладів учасників (просте товариство) або без об'єднання вкладів учасників.

Так, договори фізичних осіб з організаціями, які залучають грошові кошти фізичних осіб для будівництва багатоквартирних житлових будинків, мають різні назви, наприклад: підряд, дольова участь у будівництві, спільна діяльність тощо. Однак зміст такого роду договорів (предмет, умови участі, взаємні права та обов'язки) є практично однаковим: на фізичну особу (інвестора) покладається обов'язок сплати фактичної вартості будівництва житлового приміщення, а організація (інвестиційно-будівельна компанія, інвестиційна компанія, забудовник, підрядник тощо) бере на себе функції замовника будівництва певного об'єкта нерухомості (самостійно або за допомогою третіх осіб) із зобов'язанням передати фізичній особі у власність обумовлене договором житлове приміщення після закінчення будівництва і здачі будинку в експлуатацію.

Зрештою, мета, якої бажають досягти сторони шляхом укладення договору про спільну діяльність у житловому будівництві – побудова об'єкта нерухомості із зазначенням його характеристик та отримання права власності на об'єкт нерухомості або продаж збудованих площ та отримання грошових коштів.

Слід відзначити, що на практиці механізм здійснення житлових проектів за участю об'єктів незавершеного будівництва виглядає так:

- 1) забудовник за власні чи позичені кошти закладає фундамент і споруджує кілька поверхів житлового будинку;
- 2) реєструє право власності на об'єкт незавершеного будівництва в установленому законом порядку;
- 3) за договорами купівлі-продажу продає площі в цьому об'єкті незавершеного будівництва;
- 4) використовує отримані від продажу кошти в межах наступного етапу будівництва, перереєструє «незавершений об'єкт» і продає добудовані площі тощо;
- 5) після закінчення будівництва переукладає всі договори купівлі-продажу частин об'єкта незавершеного будівництва у вигляді договорів купівлі-продажу об'єктів з їх нотаріальним посвідченням і державною реєстрацією.

Як наслідок, виникає ситуація, коли в одних випадках фізичні особи просять суд визнати за ними право власності на проінвестоване ними майно – вже збудований об'єкт нерухомості, який прийнятий до експлуатації, проте на який з тих чи інших підстав не отримані правостановлюючі

документи. В інших випадках просять визнати майнові права на проінвестований на 100 відсотків, але недобудований об'єкт.

Судами визнаються «майнові права на квартиру», «право власності на квартиру», «об'єкт інвестування будівництва», «майнові права на об'єкт інвестування» і т. д. Є випадки звернення з позовом про визнання права власності на майнове право на житлову квартиру за будівельним номером, в яких суд дійшов висновку, що для захисту прав та законних інтересів інвестора-позивача за ним слід визнати право власності на майнові права на об'єкт незавершеного будівництва [5].

Утім, питання включення майнових прав до кола об'єктів права власності є дискусійним, зважаючи на їх сутність (оскільки до майнових прав у науковій літературі відносять речові, зобов'язальні, виключні та корпоративні права) та у зв'язку з неоднозначністю визначення майнових прав у нормах чинного законодавства.

Так, відповідно до ст. 190 ЦК України майнові права є неспоживною річчю і визнаються речовими правами. Стаття 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [6] встановлює, що майновими правами, які можуть оцінюватися, визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги.

Верховний Суд України у Висновках, викладених у постановках судової палати в цивільних справах за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п.1 ч.1 ст. 355 Цивільного процесуального кодексу України, за перше півріччя 2013 року, визначив майнове право як «право очікування», яке є складовою частиною майна як об'єкта цивільних прав. Майнове право – це обмежене речове право, за яким власник цього права наділений певними, але не всіма правами власника майна, та яке засвідчує правомочність його власника отримати право власності на нерухоме майно чи інше речове право на відповідне майно в майбутньому [7].

Погоджуємося в цьому контексті з позицією С. І. Шимон, що майнове (неречове) право реалізується за допомогою зобов'язання. На цій стадії виникає ситуація своєрідного повернення «відіраного» права до його первісного стану: воно стає звичайним відносним суб'єктивним правом, яке дозволяє особі набути річ, інший матеріальний результат. Тобто з «права на право» внаслідок вказаної динаміки воно перетворюється в «право на річ». Автор акцентує увагу на тому, що практично

поширення режиму права власності на ідеальні об'єкти (майнові права) можливе виключно в сенсі правової фікції, яка має прагматичне призначення. Конструкція права власності в даному випадку є єдиною можливою, оскільки саме вона забезпечує найповніші права на відповідні об'єкти (майнові права). Водночас видається логічним підхід, за якого режим права власності може бути поширено не на будь-які майнові права, а саме на такі, що надають можливість набути у власність конкретні предмети матеріального світу (речі або гроші), за рахунок яких можливо безпосередньо задовольняти відповідні інтереси особи. Як бачиться, це може бути, по-перше, майнове право на об'єкт-річ, який виникне у майбутньому (наприклад, на об'єкт незавершеного будівництва). Іншими словами, об'єктом права власності може бути таке майнове право, яке в майбутньому трансформується в річ [8, с. 192].

Питання включення майнових прав до кола об'єктів права власності є дискусійним, зважаючи на їх сутність (оскільки до майнових прав у науковій літературі відносять речові, зобов'язальні, виключні та корпоративні права) та у зв'язку з неоднозначністю визначення майнових прав у нормах чинного законодавства

Такої ж позиції дотримуються й суди, розглядаючи справи про визнання майнового права на об'єкти нерухомості в контексті договору про спільну діяльність. Зокрема, Шевченківський районний суд м. Києва, розглянувши у відкритому судовому засіданні цивільну справу (№ 761/15054/13-ц від 10 жовтня 2013 року) за позовом ОСОБИ_1 до ТОВ «Фірма Консоль ЛТД» про визнання майнового права на об'єкт незавершеного будівництва, а саме права власності на квартиру та машиномісце в підземному паркінгу як на частку в об'єкті незавершеного будівництва згідно з договором про

спільну діяльність з пайової (часткової) участі у будівництві багатоквартирного будинку, вважає, що позовні вимоги не підлягають задоволенню з таких підстав.

Відповідно до договору сторони зобов'язалися діяти разом для досягнення спільної мети: будівництва та введення в експлуатацію багатоквартирного житлового будинку. В свою чергу відповідач згідно з договором зобов'язався надати як свій вклад у спільну діяльність власні трудові ресурси, механізми, устаткування, а також дольові та залучені кошти юридичних та фізичних осіб, завершити будівництво багатоквартирного житлового будинку відповідно до проекту й вимог ДБН та передати пайщику в натурі квартиру та одне місце паркінгу.

Оскільки моментом виникнення майнових прав у їх носія вважається загальноприйнятий момент набуття права власності, визначений ст. 328 ЦК України, а саме із правочинів, то, відповідно, моментом набуття права власності на майнові права є момент, визначений відповідним правочином

За умови виконання зобов'язання, вказаного в договорі, пайщик повністю набуває право на пайову (дольову) участь в будівництві, а фірма втрачає право розпорядження часткою пайщиків не інакше як в інтересах та за згодою пайщиків, що передбачено договором. У свою чергу договором визначено, що частка пайщиків вважається прийнятою пайщиками після підписання ними акта про виконання договору фірмою. Сторони договору узгодили: якщо вказаний вище об'єкт має кілька черг будівництва, а його заселення відбувається після

закінчення будівництва кожної черги, то об'єкт вважається зданим в експлуатацію після завершення будівництва останньої черги. Взяті на себе зобов'язання пайщик виконав у повному обсязі, що підтверджується довідкою, виданою ТОВ «Фірма Консоль ЛТД».

Так, згідно з договором грошові та майнові вклади учасників, а також об'єкт нерухомості є спільною власністю відповідно до розмірів їх внесків у спільну діяльність. Після оформлення пайщиками права власності відповідно до даного договору права спільної власності, що випливають з цього договору, припиняються, і кожна зі сторін розпоряджається виділеною їй часткою у створеному сторонами за даним договором об'єкті на власний розсуд.

Як вбачається з матеріалів справи, позивачем сплачено повну вартість будівництва квартири та одного машиномісця в підземному паркінгу відповідно до договору про спільну діяльність з пайової (часткової) участі у будівництві багатоквартирного будинку, у зв'язку з чим він фактично набув майнових прав на зазначений об'єкт нерухомості.

Із викладеного вбачається, що законодавством, яке регулювало спільну діяльність на час укладення договору між сторонами, та самим договором про спільну діяльність, укладеним між сторонами, передбачене виникнення права спільної власності учасників на майно, створене в результаті спільної діяльності, а не майнового права на нього, і таке право може виникнути лише у випадку досягнення мети, передбаченої договором про спільну діяльність.

Враховуючи викладене, суд дійшов висновку про відсутність правових підстав для задоволення позовних вимог ОСОБИ_2 щодо визнання за нею майнових прав на квартиру та одне машиномісце в підземному паркінгу, оскільки ні договором, ні законом, що регулюють взаємовідносини між сторонами, не передбачено визнання майнового права на вказані об'єкти нерухомості за договором про спільну діяльність. У даному випадку у сторін може виникнути лише право спільної власності на об'єкт будівництва пропорційно розмірам їх внесків у спільну діяльність тільки в разі досягнення мети, передбаченої цим договором, тобто завершення будівництва житлово-громадського комплексу з підземним паркінгом. А оскільки будівництво на той момент не було завершене, суд відмовив позивачу в задоволенні його позову до Товариства з обмеженою відповідальністю «Фірма Консоль ЛТД» про визнання майнового права на об'єкт незавершеного будівництва.

Оскільки моментом виникнення майнових прав у їх носія вважається загальноприйнятий момент набуття права власності, визначений ст. 328 ЦК України, а саме із правочинів, то, відповідно, момен-

том набуття права власності на майнові права є момент, визначений відповідним правочином. Правочин, який визначає наявність у набувача відповідних прав, відмінних від права власності (тобто відсутність сукупності прав: володіння, користування та розпорядження), в тому числі і права вимоги до контрагента, є правочином, який встановлює право власності на майнові права.

Як наслідок, з моменту укладення договору підряду та затвердження проектної документації в учасників спільної діяльності виникають майнові права (права вимоги з договору підряду на об'єкт будівництва), і виникають ці права саме в результаті здійснення певних організаційних дій і фінансових витрат, тобто є «плодами» спільної діяльності. У даному випадку предметом договору є право володіння, користування і розпорядження об'єктом нерухомого майна, що буде створений у майбутньому.

Тобто власниками всі інвестори стають лише на підставі документа про право власності на конкретний об'єкт нерухомості, який вже збудовано та введено в експлуатацію відповідно до вимог чинного законодавства. До цього моменту інвестори наділені лише майновими правами на об'єкт інвестування (квартиру).

Так, Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області, розглянувши у відкритому судовому засіданні цивільну справу (№ 2-844/11 від 24.01.2011) за позовом фізичних осіб до суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи про визнання майнових прав на об'єкт нерухомості, а саме квартири, згідно з договорами про часткову участь у будівництві мансардного приміщення, встановив таке.

Позивачами було повністю сплачено відповідачу вартість квартир та виконано умови договорів, а отже, вони набули майнових прав. Однак відповідач не виконав умови договору, не здав в експлуатацію зазначене будівництво та не передав у власність позивачів квартири. Відповідач у судовому засіданні позов визнав та пояснив суду, що дійсно у позивачів виникло майнове право на момент сплати коштів, яке не потребує додаткового визнання. Стосовно вимог про передачу об'єктів нерухомості у власність позивачів він зазначив, що це можливо лише за умови завершення всіх будівельно-монтажних робіт та здачі будівництва в експлуатацію. Проте суд вважає, що заявлені позовні вимоги підставні та підлягають частковому задоволенню з огляду на те, що відповідач відповідно до договору взяв на себе зобов'язання в десятиденний термін після закінчення будівництва будинку та здачі його в експлуатацію передати позивачам за актом приймання-передавання квартири, що їм належать, разом з усією необхідною документацією.

Встановлено, що відповідач порушив свої договірні зобов'язання: не завершив будівництво квартир, не виконав дії щодо прийняття в експлуатацію зазначеної будівлі, не передав квартири у власність позивачам, а відтак прострочив виконання взятих на себе зобов'язань.

Відповідно до змісту ст. 190 ЦК України та Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» суд дійшов висновку, що позивачі набули майнові права на спірні квартири у даному житловому будинку. Разом з тим вимоги про передачу квартир у власність позивачів задоволенню не підлягають. Судом встановлено, що за договором обов'язок відповідача в десятиденний термін після закінчення будівництва будинку та здачі його в експлуатацію передати позивачам за актом приймання-передавання належні їм квартири разом з усією необхідною документацією виконати неможливо, оскільки будинок в експлуатацію відповідачем не зданий. Тому суд вважає, що на даний час підстави для передачі квартир у власність позивачів відсутні.

З іншого боку, у низці випадків замовники виконують свої грошові зобов'язання за договором, повністю сплативши вартість об'єкта будівництва (100 % передоплати), тобто вчиняють дії, спрямовані на виникнення юридичних фактів, необхідних і достатніх для отримання права вимоги переходу права власності на об'єкт будівництва або набуття майнових прав на цей об'єкт.

Так, Деснянський районний суд м. Києва, розглянувши у відкритому судовому засіданні цивільну справу (№ 2-22/13 від 23.04.2013) за позовом ОСОБИ_1 до Будівельної корпорації «УкрАзіяБуд», ТОВ «Етьєн-вест» про визнання майнового права та зобов'язання вчинити певні дії, встановив, що між ними був укладений договір про інвестування будівництва житлового будинку. Позивач як інвестор брав участь в інвестуванні будівництва об'єкта шляхом внесення грошових коштів – інвестування своєї частки з подальшим отриманням її у свою власність. Згідно з договором позивач набуває майнові (речові) права на належну йому частку об'єкта (квартиру), що визначена в договорі, з моменту виконання зобов'язання.

Відповідач – БК «УкрАзіяБуд» зобов'язувався, зокрема, здійснювати будівництво об'єкта, прийняти його в експлуатацію, закінчити технічну інвентаризацію, надати позивачеві дані про квартиру, передати її за актом приймання-передавання та надати пакет документів, необхідний для реєстрації права власності позивача на квартиру. Позивач виконав свої зобов'язання за інвестиційним договором повністю і належним чином, у зв'язку з чим відповідно до умов договору у позивача виникли майнові права на квартиру. В свою чергу відпові-

дач не виконав своїх зобов'язань щодо строків закінчення будівництва об'єкта та передачі квартири позивачу, оскільки об'єкт до цього часу не добудовано та не введено в експлуатацію. Крім того, відповідач передав позивачу ці майнові права, що підтверджується відповідною квитанцією, актом приймання-передавання майнових (речових) прав за договором, довідкою відповідача про зроблений інвестиційний внесок.

Таким чином, порушуються права позивача як інвестора об'єкта інвестування, а тому він вимушений звернутися до суду з метою захисту шляхом визнання за ним майнового (речового) права на майбутнє (побудоване в майбутньому) житло, тобто майнового права на об'єкт інвестування.

Аналізуючи зібрані у справі докази в їх сукупності, суд дійшов висновку, що позовні вимоги ОСОБИ_1 в частині визнання за нею майнових прав підлягають задоволенню в повному обсязі, оскільки спеціальне законодавство України передбачає передачу майнових прав на об'єкти інвестування, в тому числі й на ті об'єкти, які на момент передачі таких прав не прийняті в експлуатацію, а отже, і право на визнання за конкретною особою – інвестором – майнового права на об'єкт інвестування. Таким чином, право на отримання об'єкта будівництва та оформлення його у власність є майновим правом позивача і може вільно передаватися іншій особі.

Тому при розгляді справ зазначеної категорії судам слід враховувати, що до майнових прав належить, зокрема, право вимоги, що виникає з приводу володіння, користування та розпорядження майном (наприклад: спадкові права; права вимоги особи за зобов'язаннями, за якими вона є кредитором; виключні права автора тощо), право вчиняти дії щодо оформлення права власності на майно [5].

За результатами реалізації договору про спільну діяльність у житловому будівництві інвестор отримує право власності на квартиру як частину об'єкта нерухомості, виділену в натурі, а забудовник отримує відповідні суми прибутку від будівництва об'єкта нерухомості.

Таким чином, до завершення будівництва об'єкта нерухомого майна в цілому, прийняття його до експлуатації та державної реєстрації права власності на такий об'єкт забудовник не має права відчужувати квартири, розміщені в відповідному об'єкті будівництва, навіть за умови, що такий об'єкт належним чином зареєстрований як об'єкт незавершеного будівництва. В даній ситуації забудовнику належать лише майнові права на квартири в об'єкті житлового будівництва, а тому до реєстрації за собою права власності на об'єкт житлового будівництва забудовник

може відчужувати лише свої майнові права на окремо визначені квартири. Це положення кореспондується зі ст. 656 ЦК України, яка передбачає, що предметом договору купівлі-продажу можуть бути майнові права. Користуючись цією нормою, забудовник може відчужити інвесторам майнові права на квартири в ще не збудованому об'єкті житлової нерухомості та, відповідно, отримати кошти для проведення будівництва такого об'єкта. В такій ситуації саме договір про спільну діяльність у житловому будівництві забезпечує юридичну збалансованість інтересів учасників, а також надає можливість залучати до проекту кількох суб'єктів, що збільшує потенціал фінансування будівництва.

Список використаних джерел:

1. Про інвестиційну діяльність [Текст]: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – С. 646.
2. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю [Текст]: Закон України від 19.06.2003 № 978-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 52. – С. 377.
3. Савченко А.С. Поняття та ознаки об'єкта незавершеного будівництва [Текст] / А.С. Савченко // Актуал. питання цивіл. та госп. права. – 2010. – № 4 (23). – С. 20-25.
4. Цивільний кодекс України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – С. 356.
5. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ [Електронний ресурс]: Лист ВСУ від 21.11.2013 – Режим доступу: <http://kh.ks.court.gov.ua/sud2113/workers/68171/>
6. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні [Текст]: Закон України від 12.07.2001 № 2658-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47. – С. 251.
7. Висновки Верховного Суду України, викладені у постановках, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 Цивільного процесуального кодексу України, за перше півріччя 2013 року [Електронний ресурс]: Постанова ВСУ № 6-168цс12 від 30.01.2013 – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/2AA377E25BF7AB42C2257BAA00421C15>
8. Шимон С. І. Майнові права в контексті сучасних концепцій права власності в цивілістиці [Текст] / С. І. Шимон // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 192-194.

Анна Вечер,
дисциплінарний інспектор
Вищої кваліфікаційної комісії
суддів України

Застосування штрафних санкцій за порушення законодавства у сфері захисту економічної конкуренції та їх оскарження у господарському суді

УДК 346.91

На основі аналізу судової практики та регулювання процедури визначення розмірів штрафів за порушення конкурентного законодавства в Європейському Союзі та в Україні в статті розглядаються питання, пов'язані з особливостями оскарження в судовому порядку рішень Антимонопольного комітету України, та формулюються пропозиції щодо подальшого розвитку законодавства у цій галузі.

Ключові слова: оскарження в судовому порядку рішень Антимонопольного комітету України; визначення розмірів штрафів; штрафи; порушення конкурентного законодавства.

А. Вечер. Применение штрафных санкций за нарушение законодательства в сфере защиты экономической конкуренции и их оспаривание в хозяйственном суде

На основе анализа судебной практики и регулирования процедуры определения размеров штрафов за нарушения конкурентного законодательства в Европейском Союзе и в Украине в статье рассматриваются вопросы, связанные с характеристиками осо-

бенностей оспаривания в судебном порядке решений Антимонопольного комитета Украины, и формулируются предложения относительно дальнейшего развития законодательства в этой отрасли.

Ключевые слова: оспаривание в судебном порядке решений Антимонопольного комитета Украины; определение размеров штрафов; штрафы; нарушения конкурентного законодательства.

A. Vecher. Use of fine sanctions for breach of legislation on protection of economic competition and their appeal to Commercial Court

Based on the analysis of judicial practice and the legal regulation procedures of setting fines for the violations of competition legislation in European Union and in Ukraine, the article examines the issues related to the characteristics of features of litigation of the decisions of the Antimonopoly committee of Ukraine and formulates the propositions for the further development of legislation in this branch.

Key words: litigation of the decisions of the Antimonopoly committee of Ukraine; setting fines; fines; violations of competition legislation.

У сучасному світі законодавче встановлення правил конкуренції належить до найважливіших важелів впливу на економіку. Добросовісна конкуренція забезпечує ефективний розподіл і використання ресурсів, науково-технічний та економічний прогрес і в кінцевому підсумку добробут громадян.

Одним з основних напрямів державного захисту економічної конкуренції є виявлення та припинення правопорушень, які обмежують, усувають, не допускають або спотворюють її, призводять або можуть призвести до ущемлення прав підприємців та споживачів, неможливого за умови значної конкуренції, або перешкоджають державному контролю за дотриманням вимог законодавства у сфері захисту економічної конкуренції та запобігання монополізму. Саме зараз, у період подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи, конкуренція може стати одним із головних чинників сталого економічного зростання. У цьому контексті провідну роль у врегулюванні конкурентних відносин відведено Антимонопольному комітету України (АМКУ).

Останніми роками спостерігається тенденція збільшення розміру штрафних санкцій за порушення законодавства про захист економічної конкуренції. За даними звіту Антимонопольного комітету України за 2013 рік, штрафи за антиконкурентні узгоджені дії сягають у середньому від декількох тисяч гривень до десятків мільйонів гривень [1, с. 10-69].

Приписами статей 50, 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції» визначено види порушень законодавства про захист економічної конкуренції та розмір штрафів, які накладаються за порушення.

Відповідно до пунктів 1, 2 та 4 статті 50 Закону України «Про захист економічної конкуренції» порушеннями законодавства про захист економічної конкуренції є: антиконкурентні узгоджені дії; зловживання монополієм (домінуючим) становищем; невиконання рішення, попереднього рішення органів Антимонопольного комітету України або їх виконання не в повному обсязі [2].

Згідно з ч. 2 ст. 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції» за порушення, передбачені пунктами 1, 2 та 4 статті 50 цього Закону, накладаються штрафи у розмірі до десяти відсотків доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф. У разі наявності незаконно одержаного прибутку, який перевищує десять відсотків зазначеного доходу (виручки), штраф накладається у розмірі, що не перевищує потрібного розміру незаконно одержаного прибутку [2].

Збільшення розміру застосовуваних штрафних

санкцій за порушення законодавства про захист економічної конкуренції призводить до збільшення у господарських судах кількості позовів суб'єктів господарювання до органів АМКУ про скасування рішення Антимонопольного комітету України в частині накладення штрафів. Основним змістом вказаної категорії позовів є посилання суб'єктів господарювання на те, що при визначенні розміру санкції у вигляді штрафу органами АМКУ не враховано пропорційності санкцій до вчиненого порушення.

Пунктом 32 Правил розгляду заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції визначено, що під час вирішення питання про накладення штрафу у резолютивній частині рішення вказується розмір штрафу, який відповідно до п. 31 вказаних Правил визначається згідно з положенням ст. 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [3].

Однак порядок черговості та послідовності дій при визначенні розміру штрафу за порушення законодавства про захист економічної конкуренції, підстави застосування пом'якшуючих та обтяжуючих обставин у жодному з чинних нормативно-правових актів не закріплено. Це породжує одну з основних проблем нарахування штрафів за порушення законодавства у сфері захисту економічної конкуренції – відсутність прозорої методики, якою б встановлювався порядок визначення розміру штрафів за вчинені порушення у сфері законодавства про захист економічної конкуренції. Законом України «Про захист економічної конкуренції» передбачено лише верхню межу таких штрафів – до 10 % доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф.

Відсутність нормативно закріпленого порядку визначення штрафів може призвести до накладення АМКУ необґрунтовано великих чи навпаки низьких штрафів на суб'єктів господарювання. Крім того, АМКУ у своїх рішеннях, як правило, обмежується тим, що вказує лише ті обставини, які були враховані при визначенні розміру штрафу (наприклад, порушення не визнано, порушення триває тощо), однак не обґрунтовує, яким чином дані обставини вплинули на розмір штрафу. При оскарженні відповідних рішень АМКУ суб'єктами господарювання суди досить часто вимагають від АМКУ більш детального обґрунтування розміру накладених штрафів.

Положеннями статті 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції» передбачено дискреційні повноваження Антимонопольного комітету України у визначенні конкретного розміру штрафу. Положеннями ч. 4 ст. 52 Закону закріплено

принцип індивідуалізації порушення, положення ч. 5 ст. 6 Закону вказано на необхідність врахування поведінки порушника під час розслідування Антимонопольним комітетом України справи про порушення. Надання АМКУ таких дискреційних повноважень при визначенні розміру штрафу покладає на цей державний орган обов'язок з'ясування обставин, що мають важливе значення для визначення міри юридичної відповідальності суб'єкта господарювання, що порушив законодавство про захист економічної конкуренції. Це забезпечить справедливість застосованого покарання та його пропорційність фактичному характеру вчиненого порушення.

Метою написання цієї статті є дослідження порядку застосування штрафів за порушення вітчизняного законодавства про захист економічної конкуренції, а також як це передбачено законодавством Європейського Союзу; визначення на основі аналізу судової практики у справах про оскарження рішень органів Антимонопольного комітету України щодо застосування штрафів за порушення законодавства про захист економічної конкуренції пріоритетних напрямів удосконалення національного законодавства у сфері захисту економічної конкуренції.

Проблеми застосування штрафів за порушення законодавства про захист економічної конкуренції досліджували О. Бакалінська, Ю. Журик, О. Каштанов, І. Туйськ, І. Шуміло, М. Кузьменко та ін.

На сьогодні у законодавстві України відсутня регламентація процедури визначення розміру штрафу за порушення законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді окремого спеціального нормативно-правового акта. Жодних інформаційних листів або методичних роз'яснень щодо методики визначення розміру штрафу, який накладається органами АМКУ на суб'єктів господарювання, станом на вересень 2014 року не існує.

Така нормативна недосконалість викликає на практиці в господарських судах питання щодо визначення органами АМКУ розміру штрафу за порушення законодавства України у сфері захисту економічної конкуренції.

Так, Антимонопольним комітетом України прийнято рішення № 355-р від 13.06.2012 у справі № 242-26.13/149-11, яким визнано, що ПАТ «Шепетівський ДОК», ТОВ «Уніплит», ПАТ «Аверс», ТОВ «Одек Україна», ТОВ «Калинівський ЕЗДМ», ТОВ «Меблевий рай», ТОВ «Олісма», ПАТ «Фанери та плити», ТОВ «ЛК Інтерплит Надвірна», ТОВ «Свиспан Лімітед», ТДВ «Перечинський лісохімічний комбінат», ТОВ «Кроноспан УА», ТОВ «Кроно-Україна», ТОВ «ДОК Шепетівка», угодивши свою поведінку під час спеціалізованих аукціонів з продажу необробленої деревини (ресурсу I–IV кварталів

2011 року), вчинили порушення, передбачене пунктом 4 частини другої статті 6 та пунктом 1 статті 50 Закону, у вигляді антиконкурентних узгоджених дій, які стосуються спотворення результатів аукціонів. За наведені порушення на ці товариства Антимонопольним комітетом України накладено штрафи в розмірі десяти відсотків доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф [4].

Рішенням господарського суду міста Києва від 12.03.2013 у справі № 5011-64/11393-2012 за позовом ТОВ «ЛК Інтерплит Надвірна» до Антимонопольного комітету України визнано недійсним рішення АМКУ в частині накладення штрафу на ТОВ «ЛК Інтерплит Надвірна» [4].

У мотивувальній частині рішення судом встановлено наявність попереднього узгодження дій суб'єктів господарювання під час проведення спеціалізованого аукціону з продажу необробленої деревини та відсутність об'єктивних причин для їх вчинення Товариством з обмеженою відповідальністю «ЛК Інтерплит Надвірна». Виходячи з цього, суд дійшов висновку про відсутність підстав для визнання недійсним рішення АМКУ № 355-р від 13.06.2013 у справі № 2412-26.13/149-11 в частині скасування пункту рішення, яким встановлено, що ТОВ «ЛК Інтерплит Надвірна», угодивши свою поведінку під час спеціалізованих аукціонів з продажу необробленої деревини (ресурсу I–IV кварталів 2011 року), вчинило порушення у вигляді антиконкурентних узгоджених дій, які стосуються спотворення результатів аукціонів. За порушення законодавства про захист економічної конкуренції Антимонопольним комітетом України накладено на суб'єкт господарювання штраф у розмірі 49023000,00 грн [4].

Як вбачається зі змісту зазначеного рішення суду, при визначенні розміру санкції Антимонопольний комітет України виходив з максимальної її межі, передбаченої ч. 2 ст. 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції», визначивши штраф у розмірі 10% від розміру доходу позивача за 2011 рік.

Разом з тим судом скасовано рішення АМКУ № 355-р у справі № 242-26.13/149-11 в частині пункту 14 щодо накладення на ТОВ «ЛК Інтерплит Надвірна» штрафу у розмірі 49023000,00 грн. Суд мотивував це тим, що в оспорюваному рішенні та матеріалах справи не визначене співвідношення між розміром штрафу, накладеного на ТОВ «ЛК Інтерплит Надвірна», та будь-якими обставинами справи, не визначена співрозмірність (пропорційність) суми штрафу діям позивача та їх наслідкам. Приймаючи рішення про накладення максимального штрафу, Антимонопольний комітет України

застосував до позивача непропорційні, неспіврозмірні заходи у вигляді накладення максимального штрафу та не взяв до уваги, що суб'єкт господарювання не перешкоджав розгляду справи та надавав необхідну інформацію [4].

Наведена вище позиція суду простежується як загальна тенденція у судовій практиці з розгляду справ про оскарження рішень органів АМКУ щодо накладення штрафів за порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Суди, аналізуючи зміст рішень органів АМКУ, доходять висновку про необхідність скасування штрафних санкцій у зв'язку з порушенням органами АМКУ принципу пропорційності при визначенні розміру штрафу.

Вітчизняне законодавство не містить прямого нормативного закріплення принципу пропорційності. Разом з тим у преамбулі та ст. 8 Конституції України проголошено принципи правової держави та верховенства права [5].

На думку В. Тоцького і З. Черненко, преамбула Конституції України є найменш дослідженою та найперспективнішою у використанні частиною Основного Закону. І саме використання Конституції, зокрема, може допомогти судам вирішувати пропорційність обмеження прав людини [6, с. 24].

Принцип пропорційності простежується у тих положеннях Конституції України, які зобов'язують законодавчий орган до виваженого підходу до прийняття рішень.

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі № 1-33/2004 установив, що «...Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність... Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню» [7].

Для юридичної науки характерна різноманітність визначення поняття «принцип пропорційності».

В. Лукашевич зазначає, що принцип пропорційності потребує, щоб юридично значущі дії та акти суб'єктів права найбільшою мірою відповідали (були пропорційними) фактичним обставинам. Це означає, по-перше, відповідність актів за своїми цілями і природою тій сфері, де здійснюється правове регулювання. По-друге, правові акти мають прийматися лише у разі, якщо це необхідно для досягнення поставлених цілей. І нарешті, по-третє, дії, що передбачені тим чи іншим правовим актом,

мають бути спрямовані на досягнення цілі, запобігаючи при цьому надмірному регулюванню [8].

Д. Дєдов вказує, що принцип пропорційності передбачає вибір розумних, найбільш ефективних заходів для досягнення мети і завжди застосовується в сукупності з принципом справедливості [9, с. 22-28].

Т. Фуфалько доходить висновку, що принцип пропорційності посідає важливе місце в системі принципів права. Він черпає ідейну основу насамперед з основоположних принципів права, у свою чергу створюючи умови для реалізації в суспільстві начал справедливості, рівності, свободи й гуманізму. Забезпечуючи збалансованість юридичних засобів, їх відповідність цінностям права Європейського Союзу, принцип пропорційності функціонує у взаємозв'язку з іншими принципами, зокрема з принципом субсидіарності, створюючи режим сприяння захисту публічних і приватних інтересів у національних та наднаціональних правових системах [10].

А. Заєць називає принцип пропорційності принципом адекватності та зазначає, що він впливає з принципу правової держави, власне, із самої суті основних прав, які є вираженням загального права на свободу громадянина стосовно держави. Тобто основні права громадянина можуть бути обмежені державною владою лише в тому випадку, коли це життєво необхідно для захисту суспільних інтересів [11, с. 100, 104, 106, 108].

На думку М. Козюбри, обмеження основних прав людини мають бути адекватними конкретній ситуації, яка потребує такого обмеження, тобто перебувати у прийнятному співвідношенні до ваги та значення основного права, і саме у цьому реалізується ідея справедливості — один із найзначніших ціннісних орієнтирів права [13, с. 62].

На нашу думку, під час визначення принципу пропорційності слід зважати на позицію, висловлену Європейським судом з прав людини у рішенні у справі «Броньовський проти Польщі» (Заява № 31443/96). Відповідно до п. 150 цього рішення державі, як при втручанні у право мирного володіння майном, так і при утриманні від вжиття заходів, необхідно забезпечити справедливий баланс між вимогами загальних інтересів суспільства та необхідністю захисту основних прав відповідної особи [14, с. 26, п. 69].

Зокрема, вживаючи будь-яких заходів, у тому числі й заходів з позбавлення особи її майна, держава повинна подбати про забезпечення при цьому відповідного пропорційного співвідношення між засобами, які застосовуються для цього, і метою, що ставиться.

Отже, принцип пропорційності можна визначити як адекватне застосування законів державними

органами при збереженні пропорції та співрозмірності між цілями певного закону і тягарем або санкціями, які можуть бути накладені державними органами на відповідну особу згідно з таким законом.

Відсутність нормативного врегулювання порядку розрахунку штрафів Антимонопольним Комітетом України за порушення законодавства про захист економічної конкуренції та сформована на сьогодні судова практика призводять до порушення не тільки прав суб'єктів господарювання (призначення в деяких випадках штрафу, розмір якого не корелюється із тяжкістю вчиненого правопорушення), але й до порушення іншого базового принципу правової держави – принципу юридичної відповідальності за вчинене правопорушення.

Так, положеннями ст. 37 Господарського кодексу України передбачено, що вчинення дій, визначених як недобросовісна конкуренція, тягне за собою відповідальність суб'єкта господарювання згідно з цим Кодексом або адміністративну, цивільну чи кримінальну відповідальність винних осіб у випадках, передбачених законом [15].

Відповідно до пункту 20.1 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування конкурентного законодавства» Закон не містить норм, які надавали б господарському суду право зменшувати розмір (а відтак і суму) штрафу та/або пені, що стягуються. Тому, зокрема, до відповідних правовідносин не може застосовуватись припис пункту 3 статті 83 ГПК, що передбачає право господарського суду при прийнятті рішення зменшувати у виняткових випадках розмір неустойки (штрафу, пені), що підлягає стягненню [16].

Відповідно до абзацу 5 пункту 6 вказаної Постанови визнання господарським судом повністю або частково недійсним рішення Антимонопольного комітету України чи його органів з підстав, зазначених у частині першій статті 59 Закону України «Про захист економічної конкуренції», не є перешкодою для проведення відповідним органом нової перевірки дотримання вимог законодавства про захист економічної конкуренції, дослідження ринку тощо з метою усунення порушень чи недоліків, які потягли за собою визнання рішення недійсним. За результатами такої перевірки можливе прийняття іншого рішення, яке, в свою чергу, в разі незгоди з ним зацікавлених осіб може бути оскаржено ними в установленому порядку [16].

Аналізуючи зміст абзацу 5 пункту 6 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України, необхідно підкреслити ту обставину, що Вищий господарський суд роз'яснює право органів АМКУ саме щодо проведення нової перевірки дотримання вимог законодавства про захист економічної

конкуренції, під час якої можуть бути враховані вже інші обставини діяльності суб'єкта господарювання. Стосовно результатів перевірки, оскарження яких відбулось у судовому порядку, то фактично складається така ситуація: навіть якщо рішенням органів АМКУ та рішенням відповідного суду встановлено наявність вчинення суб'єктом господарювання порушення законодавства про захист економічної конкуренції та його зміст, санкції за таке порушення на суб'єкт господарювання не накладаються.

Виходячи із принципу абсолютної зв'язаності правом органів державної влади, закріпленого положеннями ст. 6 та ст. 19 Конституції України, прийняття прозорої методики, якою б визначався порядок нарахування штрафів за порушення законодавства про захист економічної конкуренції, є першочерговим завданням щодо вдосконалення антимонопольного законодавства України та приведення його у відповідність до міжнародних стандартів.

Порівнюючи порядок накладення штрафів за порушення законодавства у сфері захисту економічної конкуренції, що діє в Європейському Союзі та в Україні, можна помітити спільні та відмінні риси.

Законодавство Європейського Союзу у сфері захисту економічної конкуренції містить нормативні акти, якими передбачено порядок визначення розміру штрафу за порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 15 Регламенту Ради (ЄС) від 06.02.1962 «Перший регламент щодо імплементації статті 85 та 86 Римського договору» [17] та ст. 23 Регламенту Комісії (ЄС) від 16.12.2002 № 1/2003 щодо імплементації правил конкуренції, передбачених ст. ст. 81 та 82 Римського договору [18] (далі – Регламент Комісії (ЄС) від 16.12.2002 № 1/2003), за вчинення антиконкурентних узгоджених дій на суб'єктів господарювання або їх асоціацію Комісією накладається штраф у розмірі до десяти відсотків доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік, що передував року вчинення порушення. Обидва акти містять норми, якими визначено обов'язковість урахування при визначенні розміру штрафу тривалості та тяжкості порушення. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 23 Регламенту Комісії (ЄС) від 16.12.2002 № 1/2003 у разі якщо штраф за антиконкурентні узгоджені дії накладається на асоціацію суб'єктів господарювання, розмір штрафу не може перевищувати десяти відсотків від суми загального річного обороту кожного члена асоціації, що діє на товарному ринку, на якому вчинено антиконкурентні узгоджені дії [18].

Процедура визначення розміру штрафу за порушення законодавства про захист економічної конкуренції встановлена Основними принципами щодо методу визначення штрафів, накладених відповідно до ст. 23 (2) Регламенту Комісії (ЄС) від 16.12.2002 № 1/2003 щодо імплементації правил конкуренції, передбачених ст.ст. 81 та 82 Римського договору (далі – Основні принципи щодо методу визначення штрафів, накладених відповідно до ст. 23 (2) Регламенту Комісії (ЄС) від 16.12.2002 № 1/2003) [19]. Встановлення розміру штрафу за порушення законодавства у сфері захисту економічної конкуренції здійснюється у два етапи.

На першому етапі встановлюється основна сума штрафу для кожного суб'єкта господарювання, який вчинив порушення законодавства про захист економічної конкуренції, а на другому етапі основна сума штрафу може бути залишена без змін або змінена у разі наявності обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин.

При проведенні першого етапу розраховується обсяг реалізації продажів товарів (робіт, послуг) суб'єкта господарювання. Комісія приділяє значну увагу приналежності учасника антиконкурентних узгоджених дій до групи суб'єктів господарювання, оскільки у такому випадку базисом обрахування суми штрафу буде сума річного доходу всієї групи суб'єктів господарювання. Також беруться до уваги останні показники господарської діяльності суб'єкта господарювання або групи суб'єктів господарювання. Якщо отримати повну інформацію про дохід неможливо, Комісія може використовувати інформацію, отриману з інших компетентних джерел (органів державної влади), при чому показники доходу беруться до сплати податків та інших зборів [19].

На першому етапі визначається базовий розмір штрафу, який залежить від обсягу реалізації, а також від характеру порушення та тривалості його вчинення, визначеної в роках. При цьому «...оцінка тяжкості порушення залежить від багатьох факторів, включаючи специфічні обставини і загальний контекст справи, а також превентивний характер штрафів» [20].

Комісія визначає базовий розмір штрафу на основі розміру «стартового внеску». Порядок застосування «стартового внеску» передбачає накладення штрафу у розмірі від 15 до 25 відсотків обсягу реалізації продажів товарів (робіт, послуг) суб'єкта господарювання за сам факт участі суб'єкта господарювання в антиконкурентних узгоджених діях.

На наступному етапі визначення розміру штрафу відбувається коригування базового розміру, при якому враховуються обтяжуючі та пом'якшуючі обставини та здійснюється аналіз стримуючого ефекту штрафу, передбачений п. 30 Основних прин-

ципів щодо методу визначення штрафів, накладених відповідно до ст. 23 (2) Регламенту Комісії (ЄС) від 16.12.2002 № 1/2003 [19].

Крім зазначеного, на другому етапі застосовується програма пом'якшення відповідальності та враховується платоспроможність суб'єкта господарювання (п. п. 34, 35 Основних принципів щодо методу визначення штрафів, накладених відповідно до ст. 23 (2) Регламенту Комісії (ЄС) від 16.12.2002 № 1/2003). За наявності вагомих підстав та клопотання від суб'єкта господарювання про неможливість подальшої господарської діяльності у разі сплати штрафу Комісії надається право зменшення розміру застосовуваної санкції [19].

Положеннями п. 36 Основних принципів щодо методу визначення штрафів, накладених відповідно до ст. 23 (2) Регламенту Комісії (ЄС) від 16.12.2002 № 1/2003, передбачено можливість накладення у виняткових випадках на суб'єктів господарювання та їх асоціації так званих символічних штрафів [19]. При цьому аргументація накладення символічного штрафу має бути наведена у тексті рішення. Необхідно зазначити, що рішення про накладення символічного штрафу ухвалюються вкрай рідко.

На нашу думку, існує на території Європейського Союзу нормативне регулювання порядку визначення розміру штрафів за порушення законодавства у сфері захисту економічної конкуренції дозволяє брати до уваги всі обставини справи та забезпечувати індивідуальний підхід при визначенні розміру штрафів за дії суб'єктів господарювання, що порушують законодавство про захист економічної конкуренції.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити таке. Норми національного законодавства про застосування штрафів за порушення законодавства про захист економічної конкуренції запозичено із законодавства Європейського Союзу. Подібність норм українського законодавства простежується, зокрема, у розмірі штрафу, який може бути накладено на суб'єкт господарювання, що вчинив правопорушення – до десяти відсотків доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф. Однак відсутність нормативного закріплення порядку визначення розміру штрафу, що накладається на суб'єкт господарювання, призводить до порушення не тільки прав суб'єкта господарювання (у разі накладення необґрунтовано великого штрафу), а й до порушення низки базових принципів правової держави – принципу юридичної відповідальності за вчинене правопорушення та принципу пропорційності. Нинішня судова практика, з одного боку, відновлює порушені права суб'єктів господарювання, з іншого – призводить до пору-

шення прав держави: у зв'язку зі скасуванням у повному обсязі рішень органів АМКУ в частині накладення штрафів до державного бюджету не зараховуються хоча б якісь суми штрафів. Тому, на нашу думку, з метою приведення українського законодавства у відповідність до стандартів Європейського Союзу необхідно розробити прозору двоступеневу методику нарахування штрафів за порушення законодавства про захист економічної конкуренції, схожу на ту, що діє на теренах Європейського Союзу, та закріпити її на законодавчому рівні. Також для того, аби методологія накладення штрафів за порушення законодавства про захист економічної конкуренції була зрозумілою для всіх, слід забезпечити оприлюднення окремих рішень органів Антимонопольного комітету України у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Список використаних джерел:

1. Звіт Антимонопольного комітету України за 2013 рік: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=103172&schema=main>
2. Закон України «Про захист економічної конкуренції» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), – 2001. – № 12. – С.64.
3. Правила розгляду заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції (Правила розгляду справ), затверджені розпорядженням Антимонопольного комітету України від 19 квітня 1994 р. N 5 (z0090-94): [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0090-94>
4. Рішення Господарського суду міста Києва від 12.03.2013 у справі № 5011-64/11393-2012: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.court.gov.ua/Review/30638387
5. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141 (зі змінами, внесеними згідно із законами № 2222-IV від 08.12.2004, ВВР, 2005, № 2, с.44; № 2952-VI від 01.02.2011, ВВР, 2011, № 10, с.68; № 586-VII від 19.09.2013, ВВР, 2014, № 11, с.142; № 742-VII від 21.02.2014, ВВР, 2014, № 11, с.143).
6. Тоцький Б. А., Черненко З. С. Реалізація принципу пропорційності / Б. А. Тоцький, З. С. Черненко // Юридичний вісник. – 2010. – С. 22-26.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>
8. Лукашевич В. А. Принципы пропорциональности и субсидиарности в праве Европейского Союза: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://scienceforum.vis.ru/downloads/Politicheskie_nauki/statji/LukashevichStatyaPravo.doc
9. Дедов Д. И. Общеправовой принцип соразмерности и ограничение свободы предпринимательства / Д. И. Дедов // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 2002. – № 6. – С. 22-28.
10. Фуфалко Т. М. Місце принципу пропорційності в системі принципів права. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2012_1/PB-1/PB-1_12.pdf
11. Заєць А. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К. : Парламентське вид-во, 1999. – 248 с.
12. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна / М.І. Козюбра // Право України. – 2012. – № 1-2. – С. 30-63.
13. Рішення Європейського суду з прав людини від 23.09.1982. Справа «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_098/page
14. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – С.144.
15. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування конкурентного законодавства» № 15 від 26.12.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0015600-11>
16. EEC Council Regulation No. 17: first regulation implementing Articles 85 and 86 of the Treaty [Електронний ресурс] : Official Journal – 1962. – № 13 . P 204-211. – Режим доступу : www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31962R0017:EN:HTML
17. Council Regulation (EC) No. 1/2003 on 16 December 2002 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty [Електронний ресурс] : Official Journal of the European Union . 2004. . Vol. 47. ¹L 1/1 . P. 1.17. – Режим доступу : www.eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11957E/tif/TRAITES_1957_CEE_1_EN_0001.tif
18. Guidelines on method of setting fines imposed pursuant to Article 23(2) of Regulation No. 1/2003 [Електронний ресурс] : Official Journal of the European Union . 2006. . Vol. 49. – C210 . P. 2-6 – Режим доступу: www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:210:0002:0005:EN:PDF
19. Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 16 November 2000: SPO and Others v Commission [Електронний ресурс] : Справа № C-137/95 P – Режим доступу : www.curia.europa.eu

Тарас Нешик,
аспірант кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

Гарантії прав присяжних як засіб забезпечення законності судового рішення, ухваленого за їх участю

УДК 343.195 : 343.16 (477)

Стаття присвячена вивченню організаційних аспектів діяльності суду присяжних, а також їх впливу на результат розгляду кримінального провадження.

Ключові слова: суд присяжних, судові рішення, гарантії прав присяжних, незалежність присяжних, недоторканність присяжних, нарадча кімната, оплата праці присяжних.

Т. Нешик. Гарантии прав присяжных как средство обеспечения законности судебного решения, постановленного при их участии

Статья посвящена изучению организационных аспектов деятельности суда присяжных, а также их влияния на результат рассмотрения уголовного производства.

Суд присяжних як новий вид кримінального провадження в суді першої інстанції передбачає запровадження у систему правосуддя удосконалених технологій та нової культури відносин, пов'язаних з особливостями його функціонування.

Якість судового рішення, ухваленого судом присяжних, визначається, зокрема, законодавчим механізмом їх організаційно-правового забезпе-

Ключевые слова: суд присяжных, судебное решение, гарантии прав присяжных, независимость присяжных, неприкасаемость присяжных, совещательная комната, оплата труда присяжных.

T. Neshyk. Guarantee of Jurors Rights as a Tool to Ensure Rightfulness of Court Awards

The article is devoted to the study organizational aspects of the jury, as well as their influence on the outcome of the criminal proceedings.

Key words: trial by jury, adjudgement, Guarantee of Jurors Rights, the independence of the jury, untouchability of the jury, jury-room, remuneration of the jury.

чення, необхідними умовами роботи, гарантіями безпеки та недоторканності, а також належною оплатою праці. Відсутність такого механізму чи його недієвість може негативно вплинути на результати провадження, а також на тривалість і якість ухваленого присяжними судового рішення.

Відповідно до частини третьої статті 31 Кримінального процесуального кодексу України

(далі – КПК України) кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого здійснюється судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних [1], які відповідно до статті 57 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді та зобов'язані не розголошувати відомості, що становлять таємницю й охороняються законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати та закритого судового засідання [2]. Саме з метою забезпечення умов, які б сприяли виконанню цих обов'язків, відповідно до статті 367 КПК України під час ухвалення вироку ніхто не має права перебувати у нарадчій кімнаті, крім складу суду, який здійснює судовий розгляд. Суд вправі перервати нараду лише для відпочинку з настанням нічного часу. Під час перерви судді не можуть спілкуватися з особами, які брали участь у кримінальному провадженні [1].

Якість судового рішення, ухваленого судом присяжних, визначається, зокрема, законодавчим механізмом їх організаційно-правового забезпечення, необхідними умовами роботи, гарантіями безпеки та недоторканності, а також належною оплатою праці

Проте сьогодні в Україні у місцевих загальних судах немає обладнаних належним чином нарадчих кімнат для тривалого перебування у них складу

суду упродовж процесу наради [3, с. 30]. Крім того, трапляються факти використання суддями своїх робочих кабінетів для ухвалення вироку, недотримання встановлених законом правил перебування у нарадчій кімнаті, а також розголошення суддями таємниці нарадчої кімнати [4], що підриває авторитет правосуддя в Україні, а також породжує суспільну недовіру до судового рішення.

На жаль, питання щодо забезпечення складу суду належними умовами та захистом від стороннього впливу під час ухвалення вироку не знайшло свого відображення у чинному законодавстві України. Особливо актуальною ця проблема є для функціонування суду присяжних, оскільки провадження з його участю здійснюється колегіально судом у складі п'яти осіб, троє з яких є пересічними громадянами, а тому, на відміну від професійних суддів, не пройшли перевірку щодо рівня особистих і моральних якостей, необхідних для неупередженого здійснення судочинства.

У зв'язку з тим, що закон вимагає неодмінного дотримання таємниці нарадчої кімнати протягом усього процесу обговорення суті обвинувачення, а також з огляду на вимушену тривалість перебування у ній складу суду, що зумовлена особливою складністю розгляду цього виду проваджень, нарадча кімната повинна бути спеціально облаштована та пристосована для таких умов роботи.

Отже, відсутність належних умов праці присяжних може зумовити виникнення певних процесуальних порушень. Слід зазначити, що на даний час жоден суд в Україні таких умов не має. Ситуація ускладнюється відсутністю на рівні виконавчої влади розробок типових проектів будівель для нових форм судочинства, та навіть якби вони й були, для втілення їх у життя немає фінансових можливостей через складну економічну ситуацію в країні. З іншого боку, запровадження на підставі нового КПК України інституту присяжних виводить цю проблему на загальнодержавний рівень, вирішення якої вимагає підтримки законодавчої та виконавчої гілок влади.

Враховуючи викладене, актуальним є питання введення у кримінально-процесуальне законодавство України положень про обов'язкове облаштування нарадчої кімнати у місцевих загальних судах приміщеннями для прийому їжі, відпочинку та туалетом, а також забезпечення охороною під час перебування в ній складу суду, що виконує покладені на нього функції. Вирішення означеної проблеми можливе шляхом доповнення статті 367 КПК такими положеннями:

«1-1) Нарадча кімната має бути оснащеною приміщеннями для прийому їжі, відпочинку та туалетом.

1-2) Нарадча кімната під час перебування у ній

складу суду для вирішення обвинувачення по суті має охоронятися».

Закріплення на законодавчому рівні положень про належне оснащення нарадчих кімнат запобігатиме неправомірному втручання у роботу присяжних і забезпечить їм захист упродовж усього часу обговорення суті обвинувачення, хоча є очевидним, що застосування до них засобів протиправного впливу може мати місце й за інших умов, наприклад під час перерв у нараді. Саме тому слушно є ініціатива щодо забезпечення присяжних під час перерви у зв'язку із настанням нічного часу готелем, куди вони повинні супроводжуватися під наглядом охорони. Такі застережні заходи дадуть змогу запобігти розголошенню інформації про хід обговорення обставин обвинувачення та незаконному спілкуванню присяжних з особами, які брали участь у провадженні.

Поширеною причиною відмови громадян від участі у суді присяжних є відчуття страху, пов'язаного з виконанням таких функцій, та, на їх думку, неминучості помсти за невігідний певному колу осіб результат судового розгляду, на що вже зверталась увага науковців

Як уже було зазначено, окрім забезпечення присяжних належними умовами роботи, якість поставленого за їх участю рішення залежить від гарантій їхньої незалежності та недоторканності.

У частині третій статті 62 Закону України «Про

судоустрій і статус суддів» зазначено, що на присяжних поширюються гарантії незалежності і недоторканності суддів, установлені законом, на час виконання ними обов'язків зі здійснення правосуддя [2].

Відповідно до статті 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Незалежність судді забезпечується, зокрема, особливим порядком його притягнення до відповідальності [2].

Відповідно до статті 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя є недоторканим. Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення судом обвинувального вироку. Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, має бути негайно звільнений після з'ясування його особи. Суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду. Судді може бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором України або його заступником [2].

Відповідно до частини четвертої статті 48, пункту сьомого частини першої статті 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та частини третьої статті 154 КПК України відсторонення судді від посади у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора України [1, 2].

Водночас проблемним є питання визначення можливості та правомірності звернення Генерального прокурора України до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України з клопотанням про відсторонення присяжного як судді від посади у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності, а відповідно, й прийняття Комісією рішення за результатами розгляду такого клопотання, оскільки згідно з пунктом двадцять третім частини першої статті 3 КПК України та частиною третьою статті 62 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» присяжний за своїм статусом є суддею та на нього мають поширюватися гарантії незалежності та недоторканності судді.

З аналізу частини третьої статті 62 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вбачається, що, з одного боку, поширення на присяжних гарантій незалежності та недоторканності суддів на час виконання ними обов'язків зі здійснення правосуддя унеможлиблює звернення Генерального прокурора України до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України з клопотанням про відсторонення при-

сяжного від обов'язків у суді у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності, оскільки період виконання присяжним обов'язку зі здійснення правосуддя можна тлумачити як нетривалий проміжок часу упродовж однієї доби з моменту відкриття до моменту закриття судового засідання, що, зрештою, може призвести до виникнення неоднозначної ситуації та певних труднощів, адже після закриття судового засідання гарантії недоторканності судді на присяжного вже не поширюються. З іншого боку, враховуючи всі стадії й особливості судового розгляду кримінального провадження, не можна виключати можливість, що присяжний (група присяжних зі складу колеґії під час розгляду одного кримінального провадження) вчинить (вчинять) кримінальне правопорушення після виходу складу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку до моменту його проголошення.

Оскільки означена проблема у чинному законодавстві України не розв'язана, вона потребує ретельного аналізу й обговорення. Достеменним є лише факт, що за період існування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України таких рішень не було.

Крім того, реалізація гарантій незалежності та недоторканності присяжних визначає положення щодо забезпечення в судах їх безпеки. Цей закон також передбачає, що за обґрунтованим клопотанням присяжного заходи безпеки щодо нього можуть уживатися і після закінчення виконання ним покладених на нього обов'язків [2].

У практиці судів до теперішнього часу не спостерігалось випадків замаху на безпеку присяжних, втім наявні у провадженнях судів резонансні та такі, що вирізняються своєю жорстокістю, справи можуть спричинити їх виникнення. Невипадково поширеною причиною відмови громадян від участі у суді присяжних є відчуття страху, пов'язаного з виконанням таких функцій, та, на їх думку, неминучості помсти за невинуватий певному колу осіб результат судового розгляду, на що вже зверталась увага науковців [5, 6].

Проблема набуває особливої гостроти у зв'язку із виключною підсудністю суду присяжних кримінальних проваджень щодо особливо тяжких злочинів, за які законом передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі. Як правило, у таких провадженнях обвинувачені та зацікавлені у його результатах особи, які перебувають на волі, належать до категорії осіб, які здатні до вжиття крайніх заходів з метою отримання вигідного для них результату (погрози вбивством, катування, незаконне позбавлення волі або викрадення особи тощо). У всіх подібних випадках присяжним, а в окремих випадках і їх родичам, загрожує серйозна небезпека.

Саме тому Р. О. Куйбіда зазначає, що гарантії неза-

лежності та недоторканності, встановлені для професійних суддів, мають поширюватися й на осіб, які здійснюють повноваження присяжних. Загальним має бути правило, що ці гарантії діють під час участі цих осіб у розгляді справ. Однак, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що існує загроза помсти особам, які раніше здійснювали повноваження непрофесійних суддів, то державний захист має надаватися і таким особам [7, с. 190].

Сьогодні це питання набуло особливого значення у зв'язку із жорстоким убивством судді Фрунзенського району міста Харкова Володимира Трофімова, а також трьох членів його родини, що стало підставою для звернення Ради суддів України до органів державної влади щодо необхідності реального забезпечення та посилення державного захисту суддів і працівників апарату судів. Крім того, суддівська спільнота була вражена також загибеллю судді Вищого господарського суду України М. Михайлюка, судді Шевченківського районного суду міста Києва С. Зубкова та судді Київського апеляційного адміністративного суду О. Дурицької.

У зверненні Ради суддів України від 21 грудня 2012 року до органів державної влади щодо необхідності забезпечення державного захисту суддів та працівників апаратів судів висловлене занепокоєння з приводу поширення випадків втручання у діяльність суддів, посягання на їх життя і здоров'я, непоодинокі факти тиску на суддів через погрози, шантаж та інші протиправні дії.

Правоохоронні органи, які згідно із законом зобов'язані дбати про безпеку суддів і працівників апаратів судів, нерідко безпідставно залишають без реагування повідомлення про погрози та вчинення інших протиправних діянь щодо суддів та працівників апаратів судів, що суперечить вимогам статті 18 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».

Не завжди ефективними є заходи щодо розслідування злочинів проти життя, здоров'я суддів та їх близьких родичів. Так, за період з 2010 року по перше півріччя 2012 року не було засуджено жодної особи за вбивство або замах на вбивство судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя (стаття 379 Кримінального кодексу України), за вироками, що набрали законної сили [8].

Наведені факти вказують на відсутність в Україні механізму реального забезпечення захисту суддів, а отже, й присяжних, що визнано Радою суддів України. Фактично ці важливі питання опинились поза увагою органів державної влади, які не зважають на те, що судді та присяжні постійно перебувають в епіцентрі правового конфлікту, зіткнення

протилежних інтересів і пов'язаного з цим ризику. Вони мають значне психологічне навантаження, піддаються суспільному осуду, зазнають погроз, посягань на життя і здоров'я від учасників судового розгляду тощо.

Такий стан забезпечення державного захисту суддів і присяжних потребує запровадження превентивних механізмів з метою недопущення випадків тиску на них, наслідком якого може стати порушення вимог щодо неупередженого розгляду кримінального провадження та ухвалення незаконного судового рішення.

У зв'язку із впровадженням у процесуальне законодавство України інституту присяжних має діяти ефективний механізм реалізації їх гарантій незалежності та недоторканності.

Ефективність роботи суду присяжних, серед іншого, залежить також і від оплати їх праці. Згідно зі ст. 62 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» присяжним за час виконання ними обов'язків у суді в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, передбачено виплату винагороди. Їм повинні відшкодуватись витрати на проїзд і винаймання житла, а також виплачуватись добові. Зазначені виплати мають здійснювати територіальні управління Державної судової адміністрації України за рахунок коштів державного бюджету України [2].

Оскільки присяжні на час виконання свого обов'язку зі здійснення правосуддя фактично прирівнюються до суддів, то, відповідно, й оплата їх праці має бути прирівняною до оплати праці суддів місцевих загальних судів. А прирівняний чинним законодавством України розмір їх винагороди до прожиткового мінімуму для працездатної особи фактично дискредитує їх роботу та функції зі здійснення правосуддя.

З метою забезпечення економії бюджетних коштів виплату винагороди присяжним можна передбачити з інших джерел фінансування, наприклад з коштів роботодавців, як це пропонувалося у проектах Судових статутів 1864 р. Слід зазначити, що вказане положення було розкритиковане та не підтримане законодавцями. В обґрунтування необхідності проведення таких виплат саме за рахунок бюджетних асигнувань зазначалося, що виконання функцій присяжного у суді є громадським обов'язком, а тому винагорода має виплачуватись державою [9, с. 396]. Окрім того, виплата присяжним винагороди за рахунок коштів їх роботодавців може призвести до неявки присяжних до суду у зв'язку із намаганнями роботодавців уникнути додаткових витрат [10, с. 174].

Аргументи стосовно того, що функціонування інституту присяжних вимагає великих фінансових витрат, є непереконливими. Його головна ідея –

подальша демократизація суспільства та встановлення у державі верховенства права. Задля докорінного оновлення суспільства та створення справді незалежної судової гілки влади питання дорожнечі та другорядності суду присяжних взагалі варто відхилити. Міжнародний досвід визначає інститут присяжних як найвище надбання правосуддя. Він є показником реального панування у країні закону і моралі.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 07 липня 2010 р. № 2453-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
3. Острійчук О.П. Про деякі проблеми забезпечення таємниці нарадчої кімнати в кримінальному судочинстві / О.П. Острійчук. // Юридична газета. – 2012. – № 3.
4. Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 18.12.2013 № 3543/дп-13. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vksu.gov.ua/ua/distsiplinarne-provadjenja/informatsiya-pro-prityagnennya-suddiv-do-distsiplinarnoi-vidpovidalnosti/informatsiya-pro-prityagnennya-suddiv-do-distsiplinarnoi-vidpovidalnosti-rishennya-za-2013-rik/>
5. Спенс Дж. Настольная книга адвоката: искусство защиты в суде / Джерри Спенс – М.: АСТ, 2009. – 352 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yport.inf.ua/zavershenie-sdelki-reshayuschiy.html>
6. Теслов С. Особое мнение: решения судов присяжных не всегда справедливы / С. Теслов. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://orelsreda.ru/osoboe-mnenie-resheniya-sudov-prisyazhnyh-ne-vsegda-spravedlivy/>
7. Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія / Р.О. Куйбіда. – К.: Атіка, 2004. – 288 с.
8. Звернення Ради суддів України до органів державної влади щодо необхідності забезпечення державного захисту суддів та працівників апарату судів від 21 грудня 2012 року. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://court.gov.ua/22474/>
9. Фойницький И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 2. / Под ред. А.В. Смирнова. – СПб.: Альфа, 1996 г. – 607 с.
10. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори / М. М. Михеєнко; упоряд. В. Шибіко, М. Михеєнко. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 240 с.

Як має діяти новий склад Комісії, щоб відновити довіру до суддівської гілки влади?

На це та деякі інші важливі запитання, що стосуються реформування та повернення довіри суспільства до судової системи, відповідає Володимир Сущенко, заслужений юрист України, адвокат із майже 40-річним досвідом професійної діяльності, доцент Національного університету «Києво-Могилянська академія», виконавчий директор Центру дослідження проблем верховенства права та його втілення у національну практику України.

Із Вашого повідомлення у «Фейсбуці» ми зрозуміли, що обрання членом ВККСУ стало для Вас несподіванкою.

Так, для мене це була абсолютна несподіванка. Я не був присутнім на з'їзді представників юридичних вищих навчальних закладів і наукових установ тому, що тоді перебував далеко за межами Києва. Жодних попередніх розмов зі мною ніхто не вів, хоча ввечері напередодні з'їзду мені зателефонував декан нашого факультету і спитав, яке моє ставлення до пропозиції щодо висунення моєї кандидатури для обрання в члени ВККСУ. Я йому відповів: якщо це потрібно для підтвердження демократичності процедури виборів і на це погодяться делегати – включайте мене до списку. Наступного дня була безліч телефонних дзвінків з повідомленням, що я обраний та ще й набрав більшість голосів делегатів з'їзду. Почути це мені було, звісно, приємно. А от те, що я «туди» потрапив – поспівчувайте мені... (Сміється). Попри те, що я працюю в правовій системі України понад 40 років, вважав, що Комісія працює приблизно так, як і Вища рада юстиції. Кілька членів працюють на постійній основі, а всі інші – приходять лише на засідання, тобто працюють на громадських засадах за сумісництвом. Виявляється, що це – постійна робота: скарги, рішення і т.п. Представники наукової громадськості України висловили мені довіру – тепер доведеться цей «тягар», точніше – обов'язок, нести з відчуттям відповідальності перед собою і тими, хто мене обирає, не запламувавши своє чесне ім'я і гідність.

Останнім часом у ЗМІ висловлювалося багато претензій до роботи ВККСУ. Зокрема, це стосувалося призначень на посаду судді вперше, переведення суддів, притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Як Ви бачите подальшу роботу Комісії?

Складно дати ґрунтовну відповідь на це запитання. Я маю дуже поверхневе уявлення про діяльність Комісії. Почитавши на сайті деякі рішення Комісії, я розумію, що це дуже відповідальна і велика за обсягом робота. Навіть не уявляю, як апарат Комісії з усім цим справляється: з доббором суддів, призначеннями, покараннями... Отож, як я бачу роботу Комісії? Її діяльність має задовольняти суспільство. Якщо це буде так – значить, Комісія справляється зі своїми функціями.

Комісія – це колегіальний орган. З одного боку, будь-який колегіальний орган дозволяє об'єктивувати ухвалення рішень, але з іншого боку – колегіальність нівелює персональну відповідальність кожного з тих, хто голосує «за» чи «проти». Це проблема всіх колегіальних органів влади і управління. Тобто, на мій погляд, члени такого органу повинні

бути все ж таки односторонніми з принципових питань. Тоді рішення стає більш об'єктивним, хоча невідомо, хто і як голосував... Можна, звісно, висловлювати свою особливу думку, але частогусто про неї мало хто знає. Людині психологічно важко іноді оприлюднити її. Так, є одинадцять членів Комісії... але тим не менше вважаю, що кожна людина здатна впливати на думку колег лише шляхом переконання, а не будь-якими іншими методами. Тому бажано, щоб за всієї демократичності процедур діяльності Комісії нові її члени чули один одного, чули аргументи і зважали на них.

Існує думка, що у системі судоустрою має діяти лише один орган, який би вирішував усі кадрові питання щодо суддівського корпусу. Це пов'язано з тим, що функції Комісії та ВРЮ в деяких випадках дублюються. Тому логічним було б зосередити функції обрання, переведення суддів, а також дисциплінарного провадження стосовно суддів місцевих, апеляційних та вищих спеціалізованих судів в одному органі. Яке Ваше бачення вирішення цього питання?

Проблема полягає у тому, які функції виконує той чи інший орган. Якщо функції розділені, якщо немає дублювання – тоді немає питань щодо його функціонування. Навпаки, тут є певний взаємний контроль. Треба розвести функції. Якщо, припустимо, на ВРЮ покладено функцію контролю за діяльністю ВККСУ, значить, така апеляційна інстанція не повинна ухвалювати рішення про призначення, переведення чи покарання суддів. Це має виконувати ВККСУ, і саме вона має вносити пропозиції Президенту України щодо призначення особи на посаду судді вперше. Це як приклад. Те саме стосується і професійної відповідальності суддів. ВРЮ мала би право переглядати рішення ВККСУ за скаргою особи чи поданням відповідних органів, громадських організацій і ухвалювати остаточне досудове рішення. А далі вже – судові процедури повинні діяти.

З одного боку, це виглядає так, що чим більше інстанцій буде долучено, тим більш об'єктивним буде рішення. У наших реаліях це часто буває навпаки. Думаю, що рада суддів взагалі не повинна долучатися до кадрової політики (можливо, крім висунення кандидатів на посаду судді вперше та переведення судді з одного суду до іншого, включаючи й перехід до вищих судових інстанцій), у неї свої важливі функції. Кожен повинен займатися своєю справою.

Є ще одна проблема – це дисциплінарна відповідальність судді за порушення, визначені Законом України «Про судоустрій та статус суддів». На сьогодні Комісія може оголосити догану

судді або подати рекомендацію до ВРЮ щодо звільнення судді з посади за порушення присяги. Маємо приклади, коли суддя неодноразово отримував догану (деякі судді мають шість і більше доган) і це жодним чином не впливало на суддю-порушника. Які ефективні механізми впливу на діяльність судді мають бути задіяні?

Про професійну відповідальність судді я висловлювався вже багато разів на різних правничих зібраннях, форумах, наукових конференціях і в своїх публікаціях. Я є автором курсу «Професійна відповідальність правника», який викладається сьогодні лише на факультеті правничих наук у Києво-Могилянській академії. Я створив цей курс і вже більше десяти років його викладаю.

Проблема професійної відповідальності мене цікавила завжди і давно. Але особливо зріс інтерес до неї, коли я познайомився зі специфікою правової системи США, Канади, Великобританії, Іспанії, ФРН і деяких інших країн Європи. Справа в тому, що відчуття професійної відповідальності за рішення, які ухвалюєш, потрібно виховувати. І цим має опікуватися передовсім саме правнича спільнота, яка, на жаль, в Україні дуже розпорошена. У більшості країн із розвинутою і сталою правовою системою та досить високим рівнем правової культури суспільства на посаду судді рекомендацію надає саме правнича (адвокатська) спільнота. Суддівська кар'єра (і прокурорська – також!) там починається, як правило, після 5-10 років адвокатської діяльності у віці далеко за 30, а то й 40 років! А в нас? Не може людина у 25 років ставати суддею! І не тому, що вона «погано освічена», а тому, що в неї в такому молодому віці немає достатнього життєвого і професійного досвіду, не повністю сформовані життєві принципи й цінності, які дозволяють «розсудити», а не «засудити і присудити», і коли від суддівської мантиї паморочиться в голові, а владні повноваження «підносять до небес»...

Те, що судді мають багато доган – це одна з основних причин того, що наш суддівський корпус має низький рейтинг у суспільстві. Переконаний, якби після доган наступали конкретні наслідки для служителів Феміди, формування суддівського корпусу було б зовсім іншим. Можливо, й черга охочих стати суддею поменшала б.

Я вважаю так: якщо суддя, виконуючи свої обов'язки, свідомо тричі допустив порушення процесуального законодавства – це вже система порушень. Наприклад, вища судова інстанція тричі скасовувала його рішення. Фахова комісія експертів має встановити, чому сталися такі порушення. Якщо, можливо, не вистачило знань – будь ласка, йди на курси підвищення кваліфікації і додатково складай професійний іспит. Але якщо встановлена

інша мотивація таких порушень – користь, зовнішній тиск і таке інше, то це мало би бути беззаперечною підставою для звільнення такого судді з посади без права в майбутньому працювати в системі державної влади та управління.

Які кроки має зробити новий склад Комісії, щоб відновити довіру до суддівської гілки влади?

Термін «люстрація» ми вживаємо, на моє переконання, абсолютно неправомірно. Його первинне значення – жертвоприношення. Люстрація, що проводилася в Європі, у багатьох країнах була пов'язана з відстороненням осіб, причетних до певного режиму, точніше, тоталітарного режиму. Не знаю, чи можемо ми зробити категоричний висновок про те, що в Україні до останнього Майдану панував тоталітарний режим... Те, що він був автократичний з ознаками диктатури певного політико-бізнесового клану – в мене сумнівів немає. Якби цю люстрацію проводили в часи, коли Україна тільки-но стала самостійною державою, щодо певних людей з комуністичним минулим, тоді це було б виправдано і політично доцільно.

Зараз я не можу назвати політичні партії партіями. Це швидше товариства з обмеженою відповідальністю й не більше. Ідеологічно вони нічим не різняться між собою. Проводити люстрацію лише за партійною належністю дуже складно та й не завжди виправдано. З одного боку, я розумію, що тих людей, які ухвалювали неправосудні рішення, треба негайно позбавитися, запропонувати їм звільнитися або ж звільнити примусово, додержавним чином їх аморальні та/або неправомірні дії. Я проти політичної люстрації, інакше ми можемо повернутися у своєму розвитку до Середньовіччя...

Аби довести корупційні дії тієї чи іншої посадової особи, не треба проводити люстрацію у формі беззастережного звільнення усіх лише за формальними ознаками. Це не моє особисте бачення. Це те, що я бачив у світі. Що ж таке корупція? По-перше, у нас цей термін поширюється на всіх: учителів, лікарів, сантехніків, чиновників та політиків... Насправді корупція – це коли посадова особа за певну винагороду, отриману в тому чи іншому вигляді, приймає певне владне організаційно-розпорядче чи судові рішення.

Якщо цей факт помічено і його вчинення можна довести, тоді цій людині треба сказати «до побачення», і так, щоб назавжди, а не щоб через певний проміжок часу вона знову опинилась у владних структурах. Ті з них, хто вчинив злочин, мають сісти на лаву підсудних без будь-яких винятків і застережень. Доводити корупційні дії складно, але можна і треба! Дуже

актуальне питання, по-перше, кому доручити цю складну роботу? І по-друге, – хто і за якими критеріями прийде на місце звільненого? Процедура очищення влади, судової – особливо, потребує ретельної підготовки не лише з точки зору критеріїв звільнення, а й з точки зору підбору нових кадрів на заміну тим, кого звільнили, інакше ми будемо постійно крутитись, як білка в колесі.

Були непоодинокі випадки, коли на адресу Комісії надходили скарги щодо неправомірної поведінки судді, наближеного до члена Комісії. Йдеться про його родича чи друга. Як правило, рішення приймалися не на користь скажників. Як, на Вашу думку, мають розглядатися такі скарги?

Це дуже важливе і дуже складне питання. Я давно над ним розмірковую. Мене воно турбує як людину, яка майже сорок років свого життя присвятила навчанню студентів-правників, в тому числі й майбутніх суддів. Тому вважаю, що переатестація суддів і заміна складу органів суддівського самоврядування, ВРЮ і ВККСУ – це правильний крок, але слід розуміти, що він має бути не один. До нього треба було б ретельно підготуватися. Жодних ув'язнень і залякувань щодо тих, хто не здатен виконувати високі суддівські функції. Треба просто звільнити цих людей. Надати можливість тим, хто самостійно усвідомив свою неспроможність бути суддею, звільнитися за власним бажанням, але без повернення у майбутньому на роботу в правовій структурі держави. В особливо обурливих випадках – опублікувати прізвища примусово звільнених.

Крім того, вважаю, що у членів ВККСУ і ВРЮ не повинно бути близьких родичів, які б працювали суддями. У них має бути вибір: або родич призупиняє свою суддівську діяльність на час їх членства в ВККСУ чи ВРЮ, або особа відмовляється від роботи у цих органах. Конфлікту інтересів не повинно бути! Але це питання потребує законодавчого вирішення.

Для очищення суддівського корпусу потрібно невідкладно розробити науково обґрунтовані програми, критерії, процедури, включно з психологічним тестуванням для проведення кадрового відбору. Система правосуддя України потребує оздоровлення та кадрового очищення. Сподіваюся, в результаті реформування в суди придуть чесні та високоморальні судді, а традиційне звернення «Ваша честь!» – буде не пустим звуком.

Розмову вела
Лора Хворостина,
провідний спеціаліст відділу
літературного редагування
та видавничої діяльності секретаріату Вищої
кваліфікаційної комісії суддів України

Дональд Брик,
суддя

Тадеуш Зажечни,
суддя

Українсько-канадський проект «Суддівська освіта для економічного зростання». Досудове врегулювання спорів за допомогою судді

У 2011-2012 роках Офіс Уповноваженого з федеральних судових справ (ФСС) був залучений до участі у реалізації проекту «Суддівська освіта для економічного зростання в Україні» (Проект), що фінансується Канадською агенцією з міжнародного розвитку (KAMP/CIDA). Мета проекту полягала у підвищенні потенціалу українських суддів і судів щодо більш оперативного й ефективного розгляду справ. Для досягнення цієї мети були обрані чотири пілотних суди – по два в Івано-Франківську і Одесі, – які співпрацювали з групою канадських суддів і керівниками проекту.

Такими пілотними судами, діяльність яких організовувалась і підтримувалась головами цих судів, стали Івано-Франківський міський суд (голова суду Тарас Михайлович Антопяк), Івано-Франківський окружний адміністративний суд (голова суду Петро Миколайович Черепій), Малиновський районний суд у місті Одесі (голова суду Леонід Григорович Лічман) та Одеський окружний адміністративний суд (голова суду Олег Васильович Глуханчук). Програма суддівської освіти була спрямована на надання інформації і знань про процес, відомий у Канаді як переговори з досудового врегулювання, що проводяться суддею, або досудове врегулювання спору за допомогою судді. Цей процес був розроблений і широко використовується у вищих судах Канади.

Від канадської сторони у проекті брали участь судді Тед Зажечни і Дональд Брик (Суди Королівської Лави провінцій Саскачеван і Манітоба), директор міжнародних програм Офісу Уповноваженого з ФСС Олег Шаков та головний менеджер міжнародних проектів Наталія Городецька (Канадська група).

КАНАДСЬКИЙ ДОСВІД

Вищі суди Канади наділені широкими юрисдикційними повноваженнями і відповідають за розгляд всіх найскладніших кримінальних, цивільних і сімейних справ (включаючи справи про розлучення). У 1960-1970-х роках відбулося дуже швидке зростання кількості справ, які мали розглядатися вищими судами Канади, що призвело до тривалого розгляду справ через надмірне навантаження на суддів. Це спонукало керівників судів до розгляду інших альтернативних варіантів, які б допомогли більш ефективно використовувати робочий час суддів і сприяли належній організації судового адміністрування судів. Крім того, суди і судді хотіли «відкрити завісу таємниці» судових процедур і стимулювати сторони у спорах та їхніх адвокатів до більш активних дій щодо врегулювання цих спорів шляхом переговорів.

Тому у 1970-х роках суди Канади, серед яких провідну роль відігравав Вищий суд Королівської Лави про-

вінції Саскачеван, почали розробляти процедуру засідання з досудового врегулювання спору, яке проводиться суддею. Ця процедура вперше була запроваджена у Каліфорнії та кількох інших штатах Сполучених Штатів Америки, і результати запровадження виявились дуже успішними. Незабаром вищі суди багатьох інших провінцій розробили власні підходи до переговорів із досудового врегулювання спору, що проводяться суддею, або процедури з досудового врегулювання спору за допомогою судді (ДВСДС), – саме таку назву має цей процес у кількох провінціях.

ПЕРЕГОВОРИ З УРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ПІД КЕРІВНИЦТВОМ СУДДІ

Переговори з досудового врегулювання спору під керівництвом судді проводяться – як добровільно, так і в обов'язковому порядку – у всіх справах, що надходять до вищих судів більшості провінцій Канади. У провінції Саскачеван застосування процедури досудового врегулювання спору під керівництвом судді є обов'язковим для всіх справ. Жодна справа не може розглядатися судом доти, доки не буде проведено засідання з досудового врегулювання. У Манітобі, де використовується альтернативний варіант цього процесу, сторони та їхні адвокати повинні дати згоду на проведення засідання з досудового врегулювання спору за допомогою судді. У цьому випадку йдеться про добровільну процедуру.

Ця процедура включає кілька базових етапів. Сторони звертаються до суду з проханням щодо проведення засідання з досудового врегулювання спору за допомогою судді (якщо процедура ДВС є добровільною) або із заявою, що їхня справа готова до такого засідання (якщо процедура ДВС є обов'язковою). Перед проведенням засідання сторони та їхні адвокати повинні надати судді заяви з викладенням свого бачення фактів справи та, у разі якщо інтереси сторін представляють адвокати, перелік правових питань і правових актів, які, на їхню думку, мають бути застосовані. Для ведення засідання з досудового врегулювання спору призначаються судді, які обізнані з матеріалами справи. Функції судді полягають у розробці варіантів урегулювання спору і висловленні конструктивних і виважених думок щодо сильних і слабких позицій кожної сторони. У разі досягнення врегулювання готується письмова угода з врегулювання або мирова угода, яка підписується сторонами та їхніми адвокатами і реєструється у канцелярії суду.

Угода про врегулювання може містити положення про винесення судової ухвали або рішення, що закріплює умови врегулювання, прийняття якого означає закриття провадження у справі.

Згідно з канадською практикою у разі укладання угоди про врегулювання спору продовження розгляду справи в апеляційній інстанції є дуже малоймовірним, оскільки сторони погодились з умовами угоди.

Угода про врегулювання може також містити положення, згідно з яким сторони відмовляються від свого права подавати апеляцію на укладену угоду.

Не слід плутати переговори з досудового врегулювання або процедуру досудового врегулювання спору за допомогою судді з медіацією. Хоча медіація також використовується сторонами для розв'язання спорів, вона проводиться за допомогою посередника, який має дещо іншу роль, а саме, забезпечує процес переговорів між сторонами і не висловлює своїх думок щодо сильних і слабких позицій кожної сторони. Більше того, посередник не володіє такими повноваженнями і правовими знаннями, якими володіє суддя. Зазвичай медіація – це процес, який керується інтересами, а не правами. Хоча переговори з досудового врегулювання часто називають медіацією, між цими двома процедурами є принципова різниця.

Спочатку сторони у справах та їхні адвокати, а також деякі судді не сприймали таку процедуру і нову роль суддів, але її успішне застосування з часом допомогло забезпечити широку й активну підтримку зазначених альтернативних методів розв'язання спорів.

Досягнуті в Канаді цілі й завдання процедури досудового врегулювання спорів за допомогою судді також можуть бути досягнуті суддями українських судів. Переговори з досудового врегулювання спору дають можливість суттєво скоротити перелік справ, призначених до розгляду. Наприклад, у провінції Саскачеван від 65 до 70 відсотків справ вирішуються на стадії досудового врегулювання. У провінції Манітоба процент справ, що вирішуються на цій стадії, є ще вищим. Практично виключається розгляд цих справ у апеляційній інстанції. Сторони з більшою імовірністю підтримають їхню власну угоду про врегулювання, ніж судову ухвалу, винесену суддею після судового розгляду.

УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

З огляду на суттєві відмінності між канадською і українською судовими системами у сфері цивільного права перед канадською групою постало завдання ознайомитися з українською системою цивільного права. Крім того, необхідно було отримати більш детальне уявлення про сферу і рівень юрисдикційних повноважень різних українських судів, для того щоб зрозуміти, яким чином процедура переговорів з врегулювання або досудового врегулювання за допомогою судді може бути запроваджена в умовах України.

Під час першого візиту до України у травні 2012 року ми мали зустрічі з суддями різних судів, а також з керівництвом Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ВККСУ) і Національної школи суддів України. Мета цих зустрічей полягала в ознайомленні з концепцією

досудового врегулювання/переговорів з досудового врегулювання за допомогою судді.

З самого початку судді всіх чотирьох згаданих судів швидко зрозуміли і засвоїли концепцію. Зважаючи на особливості функціонування української судової системи, для подальшого розгляду було запропоновано кілька адаптованих варіантів канадської моделі.

Наступним кроком стало запрошення українських суддів з пілотних судів Івано-Франківська й Одеси відвідати Канаду для участі у презентаціях інсценізованих переговорів з досудового врегулювання спорів у місті Реджайна (Саскачеван) та засідання з досудового врегулювання спорів за допомогою судді у місті Вінніпег (Манітоба). Було зроблено відеозапис цих презентацій з перекладом українською мовою для демонстрації у пілотних судах.

Програма другого візиту до України у березні 2013 року передбачала презентації для суддів, а також репрезентативних груп українських юристів і громадськості.

Пілотні суди в Івано-Франківську й Одесі представили свої власні інсценізації засідань з досудового врегулювання спорів за допомогою судді, які продемонстрували, що адаптовані варіанти цих процедур ефективно працюють на базі Цивільного кодексу України.

У підсумку було досягнуто узгоджене рішення,

що пілотні суди і надалі запроваджуватимуть процедуру досудового врегулювання/переговорів з досудового врегулювання за допомогою судді за сприяння ВККСУ.

Під час третього візиту канадської групи до України у жовтні 2013 року було обговорено проблеми, що виникли в процесі впровадження даної процедури, зокрема адміністративні перепони, які необхідно подолати, а також її сприйняття зацікавленими сторонами, включаючи адвокатів і громадськість. На той час всі чотири суди повідомили про позитивне сприйняття процедури і успішне вирішення багатьох спорів шляхом укладання угоди з врегулювання або мирової угоди між сторонами.

Досвід пілотних судів у використанні процедури досудового врегулювання/переговорів з досудового врегулювання за допомогою судді підтверджує, що її застосування піде на користь і судам, і широкій громадськості. І хоча це може потребувати подальших модифікацій і, можливо, навіть внесення змін і доповнень до Цивільного кодексу, початкові результати повністю підтверджують доцільність продовження і розширення меж цієї роботи. Загальний позитивний ефект, а саме зменшення кількості справ, що мають розглядатися судом, прозорість процедури та здатність сторін у справі вирішувати питання за допомогою судді, але без судового розгляду, забезпечить підвищення рівня довіри до української судової системи.

Благодійна програма «Судді – дітям»

Група працівників секретаріату Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та психологів Києва та Львова ініціюють запровадження благодійної програми «Судді – дітям».

Основна мета програми – надання психологічної допомоги та сприяння соціально-медичній реабілітації дітей суддів та працівників апаратів судів, членів родин поранених або загиблих на сході України військовослужбовців, а також осіб, що постраждали в результаті військових дій на території Донецької та Луганської областей.

Кафедра психології Львівського національного університету ім. І. Франка братиме участь у проекті та залучатиме до його реалізації фахівців-психологів. Разом зі львівськими колегами працюватимуть київські психологи з великим досвідом роботи, зокрема з лікування психотравматичних стресових розладів.

З вересня цього року п'ять працівників секретаріату Вищої кваліфікаційної комісії суддів України допомагають біженцям, евакуйованим із зони АТО.

В неробочий час та у вихідні дні вони допомагають реабілітації дітей з вадами розвитку та дорослим інвалідам Горлівського реабілітаційного центру, яких евакуйовано з Донецької області і тимчасово розташовано на території Голосіївського монастиря, що у Києві, та у санаторії «Тетерів» міста Коростишева Житомирської області.

За їх участі організовано та проведено дві групові та одинадцять індивідуальних психологічних і реабілітаційних консультацій, надається матеріальна допомога за власний кошт. Фіксується покращення стану здоров'я деяких пацієнтів.

Ініціативна група узгоджує подальше організаційно-правове сприяння реабілітації потерпілих і закликає всіх небайдужих долучитися до реалізації благодійної програми «Судді – дітям». Із пропозиціями про участь та надання допомоги особам, які постраждали в результаті військових дій на території Донецької та Луганської областей та потребують допомоги, звертайтеся на адресу barskiyvl@vkksu.gov.ua

(початок на стор. 1)

Голова Верховного Суду України Ярослав Романюк закликав суддівське співтовариство взяти участь у розробці пропозицій щодо судової реформи, подати свої рекомендації через Кабінет Міністрів України, а також звернув увагу на необхідність внесення змін до законодавства в питанні формування бюджету судової влади.

«Вважаю мудрим і правильним рішення делегатів з'їзду, яке відображає точку зору суддівської спільноти щодо процесів відновлення довіри до судової влади в Україні, прагнення вживати всіх доступних заходів для зростання рівня довіри громадян до правосуддя, підвищення якості судочинства. І дуже прикро, що до суспільства ця інформація доведена так і не була. Суспільство взагалі не знає про прийняті рішення, про рекомендації, які з'їзд надавав судам і суддям. Здебільшого увага і тоді, і сьогодні прикута до кадрових призначень», – зазначив Ярослав Романюк.

Ректор Національної школи суддів України Микола Оніщук закликав суддів долучатися до навчального процесу у ролі викладачів і тренерів.

Таємним голосуванням з'їзд обрав членів Вищої ради юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. До складу Вищої ради юстиції увійшли: Наталія Волковицька, суддя Вищого господарського суду України (274 голоси «за»), Олексій Мурвайов, суддя Вищого адміністративного суду України (269 голосів «за»), Алла Олійник, суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (276 голосів «за»).

До нового складу ВККСУ увійшли: Юрій Тітов, суддя Верховного Суду України (від адміністративної юрисдикції) (195 голосів «за»), Анастасія Заріцька, суддя Вищого господарського суду

України (від господарської юрисдикції) (262 голоси «за»), Микола Патрюк, суддя Верховного суду України (260 голосів «за»), Валентина Устименко, суддя апеляційного суду Харківської області (232 голоси «за»), Михайло Макаруч, суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (212 голосів «за»), Микола Мішин, суддя апеляційного суду Донецької області (199 голосів «за»). Шляхом таємного голосування було обрано на випадок вибуття одного або декількох членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України її резервний склад.

Закриваючи з'їзд, голова Ради суддів України Валентина Сімоненко подякувала делегатам за активну позицію та плідну роботу. Вона повідомила про створення прес-центру, який забезпечував інформаційний супровід роботи з'їзду та працює над висвітленням діяльності судової влади і, зокрема, Ради суддів України, а також привітала новообраних членів Вищої ради юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

*Лора Хворостина,
провідний спеціаліст секретаріату
Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*

ВІСНИК

Вищої кваліфікаційної комісії суддів України

Передплатний індекс: 89521